

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA FAABORG-EGNEN

STAVN

1992

Indholdsfortegnelse

<i>Bodil Agertoft</i>	Johanne Sørensdatter.....	3
<i>Anton Jørgensen</i>	Vikingeguld.....	6
<i>F. Th. Michaelsen</i>	Haagerup Friluftsbad.....	9
<i>Kaj Mehr</i>	Hils Abraham, Isak og Jakob.....	12
<i>H.C. Andersen</i>	Jøderne i Vester Åby og Åstrup.....	21
<i>Børge Petersen</i>	Om luftmeldeposten på Trebjerg.....	24
<i>Knud Klausen Kristensen</i>	Ringe–Faaborg Banen.....	28
<i>Ruby Langaa–Jensen</i>	Sydvestbanen Odense–Nr.Broby–Faaborg.....	31
<i>N. V. Næsselund Nielsen</i>	Stamhuset Hvedholm som Fæstegods.....	37
<i>Bent Hansen Skaef</i>	Præstegården i Svanninge anno 1690.....	47
<i>Johannes Ruben Hansen</i>	Om at spinde en ende.....	52
<i>Arne Stricker–Petersen</i>	Litteratur.....	64

Johanne Sørensdatter

Af Bodil Agertoft

I denne artikel berettes om en kvindes vilkår som enlig mor og enke i begyndelsen af forrige århundrede.

Johannes opvækst.

Ved folketællingen 1801 var folketallet i Aastrup Sogn 347. Heraf boede 14 mennesker på Svelmø. 29 på Nakkebølle. 99 af disse beboere var børn under 14 år.

En fæstebonde ved navn Søren Rasmussen var lige blevet gift for 3. gang. Han var 59 år, hans kone, for hvem det var 1. ægteskab, var 53 år.

Søren Rasmussen var far til 8 børn, så det var lidt af en opgave at gå ind til sådan en flok. Der er da heller ingen tvivl om, at den ældste halvsøster Karen på 16 år har været mor for de mindste, en dreng på 2 og Johanne på 5 år. Karen og Johanne var da også særlig knyttet til hinanden resten af livet.

Johanne Sørensdatter voksede således op på en af gårdene, der lå ved kirken, gik i den gamle skole, der lå på kirkens jord, og blev konfirmeret i Aastrup kirke 1810.

1808 blev storesøster Karen gift med Anders Rasmussen Krag. Han er vokset op hos sin faster og onkel, der var barnløse. Han får gården i fæste efter dem, så de er sikret en alderdom som aftægtsfolk på gården. Anders og Karen får fire sønner og to døtre.

18 år og enlig mor.

I 1814 bliver Johanne Sørensdatter mor for første gang. 18 år er hun. Hun kalder sin søn Søren Andersen. Faderen hedder Anders og er fra Nybølle.

Det eneste Søren nogensinde får fra faderen er navnet. Det er nærliggende at tro, at Johanne har opholdt sig hos søsteren omkring og efter fødslen. En af Karens drenge hedder også Søren, de to drenge er jævnaldrende. Denne Søren bliver mange år senere Johannes svigersøn.

Johanne er enlig mor i 6 år. Efter, et par år hos søsteren, bliver hun tjenestepige hos fæstebonde Hans H. Rasmussen og hans kone Karen Rasmussendatter. De var blevet gift i 1811, da Karen var blevet enke i en alder af 57 år. Hans var 31 år og ungkarl. Det var almindelig brugt dengang for en ung mand, der ikke havde udsigt til at få en fæstegård på anden måde, at fri til en barnløs enke. Fik man ja, var det eneste myndighederne forlangte – en vielsesattest. I løbet af meget kort tid var bryllup og overtagelse af hele herligheden en realitet.

Hans Rasmussen har sikkert hurtigt udset sig Johanne Sørensdatter som en

mulig afløser for sin kone Karen. Vi vælger at tro, hvis hun har haft nogen anelse om forholdet, at hun har givet dem sin fulde velsignelse.

Viet til sin husbond – kone på gården.

Karen Rasmusdatter dør den 15. april 1820. Johanne og Hans bliver viet i Aastrup Kirke den 24. juni. Johanne føder deres datter den 31. december 1820. Efter skik får barnet navnet Karen efter Hanses første kone. Johanne er nu kone på gården. Hans har arvet alt. Der findes endnu en del effekter fra hans første kones tid.

Udflytningen.

1822 er året, hvor gårdene flyttes ud på de dertil afsatte arealer. Hans Rasmussen er med ved lodtrækningen og trækker lod nr. 22 matr.nr. 14a, den senere "*Kildegård*" ved Nab Strand. Det er nu ikke sikkert, at Johanne har været ovenud begejstret ved tanken om at skulle forlade det trygge fællesskab ved kirken. Men allerede 1823, som den første familie, der forlader landsbyen, flytter de ind i det nyopførte stuehus. I løbet af få år kommer "*Nabgård*" og

Kildegården ca. 1910.

"Præstebankegård" til som nærmeste naboer.

Søsteren Karen og svogeren Anders Krag er flyttet ud på matr. nr. 7a, som senere får navnet "Dalgård". Hans Rasmussens bror har fået faderens gård i fæste og flyttet den ud. Det er den nu

værende "Mosehavegård", dengang lå den blot på den modsatte side af landevejen.

Livet ved Nab Strand.

Johanne og Hans får sammen tre sønner og tre døtre. Johannes Søren er

selvfølgelig med i familien, men lidt udenfor har han nok alligevel følt sig. Han hedder Andersen, de andre børn hedder Hansen. Han bliver altid registreret som plejesøn eller stedsøn. Han er altid nævnt som tjenestekarl på gården, så længe stedfaderen lever. Først da

Johanne bliver enke og ejer af gården, får han et lille husmandssted og bliver gift; men da er han også 43 år, hans kone er 35. De oplever at blive forældre til en lille pige, inden Søren dør 1864 – 49 år gammel.

Barndommen ved Nab Strand har nu nok alligevel været lykkelig for alle børnene. Den øvrige families børn har nok ofte været på besøg hos tante Johanne og boltret sig ved vandet og leget "bro-bro-brille" og "munken går i enge" i det bløde græs. Når de blev tørstige, har de slukket tørsten i det kolde rene vand fra den store kilde.

Børnene vokser op og har hver deres gøremål i hjemmet. Tilsyneladende er ingen af dem ude at tjene.

Enke.

I 1853 dør Hans Rasmussen 74 år gammel. Johanne sidder nu alene med ansvaret for gården og børnenes fremtid. Hun har sikkert været godt inde i drift og økonomi. I 1855 får Johanne arvefæsteskøde fra Holstenshus, det vil sige, hun kan sælge af sin jord. Der er ingen tvivl om, at hun har haft en kærlig og fast hånd om sine børn. Den ældste søn Rasmus får 25 tdl. og bygger en ny gård, den nuværende "Strandlyst". Johanne køber en skovparcel "Skovhaverne", der siden udstykningen har hørt under "Anes-lyst" matr. nr. 8a. Alle børnene får hver et stykke skov, efterhånden som de får egne hjem. Tre af Johannes børn bliver gift med tre søskende fra Svelmø. Den ældste datter Karen bliver gift med sin fætter, der har

fået "Beirholm" i fæste. Niels overtager "Dalgård" efter en barnløs fætter. Henrik, der er yngste søn, overtager "Kildegård". Der står i aftægtskontrakten, at han skal indrette en lille lejlighed til sin mor og sørge godt for hende både med naturalier, brændsel og opvartning samt et pengebeløb 2 gange årlig. Fra den nye gård skal der også falde et beløb 2 gange årlig. Den yngste datter Sofie får nogle tdl., da hun gifter sig med sin skipper fra Svelmø. Han sejler sten fra Flensborg, da de bygger huset på grunden. I dag hedder det "Skipperhuset". Johanne ser alle sine børn anbragt rundt om i sognet.

Årene som aftægtskone.

21 år får Johanne som aftægtskone. Efter de efterladte dokumenter at dømme, har Johanne boet hos datteren Sofie de sidste år og døde der den 4. august 1887, 91 år gammel. Sofie blev også gammel, næsten 92 år, og broderen Niels blev 93 år.

Skipperhuset.

Stuehuset på "Kildegården" er der ikke mere, men "Skipperhuset" står der endnu. Anton Jørgensen bor i det med sin familie, han er oldebarn af Johanne Sørensdatter. Anton har haft en helt forunderlig oplevelse, som han selv beretter om.

Kilder:

Folketællingslister fra 1787, 1801 og 1834.

Vikingeguld

Af Anton Jørgensen

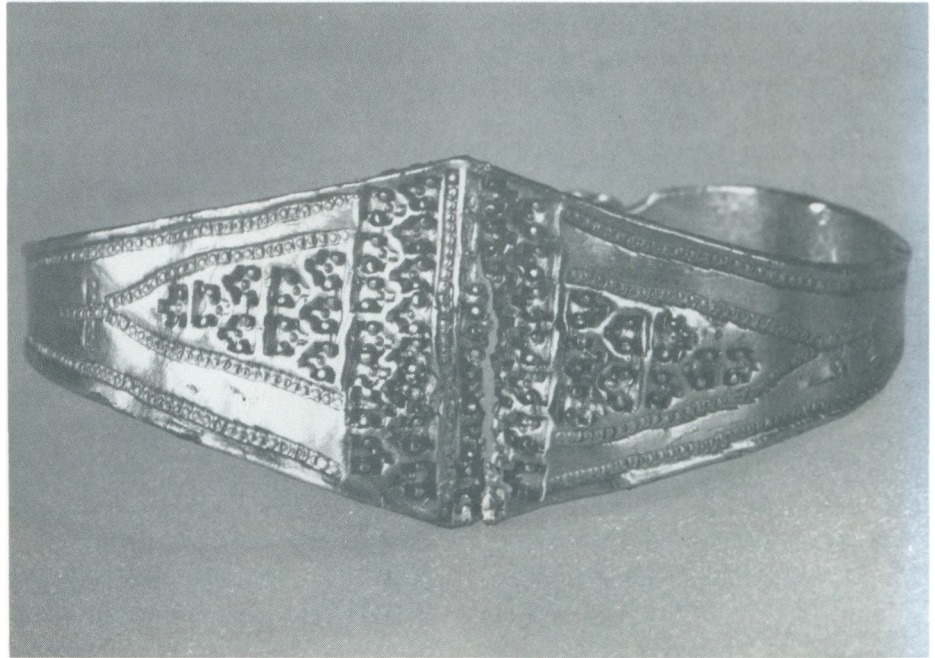
Husmand Anton Jørgensen, Åstrup beretter nedenfor om sit overraskende fund i efteråret 1969, hvor han fandt et guldarmbånd fra vikingetiden på sin jord. Hans artikel om dette fund blev bragt første gang i Morgenposten søndag d.12. april 1970.

Man siger, at kært barn har mange navne – således er det også gået den lille bugt, der skærer sig ind i den sydvestlige del af Åstrup Sogn. På kortet står der "Hanses bugt", andre kalder den "Kildevig", fiskere og øboer siger "Kildekrog"; men det navn, den lille bugt er blevet mest kendt for over det ganske land, er vel nok Nab Strand.

I avisernes annoncer kan man læse "Sommerhus til leje ved Nab Strand", eller "Sommerpension kan fås" (der er tre pensionater), eller man besøger campingpladsen ved Nab Strand.

Her ved den lille bugt træffer man københavnere, nordjyder og selvfølgelig mange fynboer. Også udlændinge kommer i stort tal til Nab. Mange af turisterne vil gerne sludre lidt med os, der bor her, og en stadig tilbagevendende sætning er: "Er I klar over, hvor skønt I bor?"

– Åh, jo, det tror jeg nu nok, jeg på egne og naboers vegne tør sige ja til, det vidner de gamle slægter, der bor her, om. Her går en ejendom i arv til søn

Anton Jørgensens guldfund.

eller datter, og i mangel herpå til nærmeste familie.

Her har også boet mennesker siden den grå oldtid, man finder deres flinte-

økser og pilespidser overalt. Der er til daglig et synligt bevis på, at de har boet her – en kæmpehøj, der ligger helt ud til kysten, hvor bugten går dybest ind. Også sorte brandpladser findes på markerne her omkring – de taler deres tavse sprog. Der har sikkert også været drevet handel herfra. Fundet af en lille grønlig glasperle med røde siksakstriber kunne tyde på, at den var lavet i Italien for ca. 1800 siden. Så der må have været forbindelse til det sydlige udland også den gang.

Ofte når jeg ser ud over den lille bugt med det dybe vand har tanken om det sagnomspundne folkefærd, vikingerne, strejft mig. Har de boet her? Har deres skibe ligget her i bugten? Såvidt jeg ved, er der ikke fundet noget, der kunne tyde på det.

Så skete det!

Det er den 4. september 1969, der skal plantes jordbær – den tørre sommer har trukket udplantningen ud, men nu skal det gøres. Med plantepinden stryger jeg den tørre jord væk, og pludselig fanger øjet et par tynde gule striber i den mørke muld. Det er nok noget messing. Med spidsen af plantepinden vipper jeg klumpen helt op til overfladen. Den er på størrelse med en valnød – det ligner noget, der er klippet af en messingplade og så er rullet sammen og kastet bort. – Alligevel tager jeg klumpen op, og med tommelfingeren tørrer jeg jorden bort. Det var dog mærkeligt, som det skinner – der er ikke spor af angreb på metallet af nogen art. Klumpen får en tur ned ad buksebenet – og hvad er nu det? på den ene spids af genstanden ses, at der er

snoet noget omkring. Tanken om guld farer igennem hovedet på mig, men nej, det tror jeg nu ikke på. Jeg tager om den snoede spids og retter den ud. Det var dog besynderligt: Det er fuldstændig blødt – som bly ..... og hvad er nu det? På indersiden spores de første antydninger af ornamentik.

Nysgerrigheden vokser, og forsigtigt rettes det næste lag ud. Det er blevet bredere, og endnu flere ornamentik kommer frem. Tanken om guld spøger stadig, og forsigtigt rettes alle lagene ud, og tilsidst står jeg med en genstand i hånden, der er 15 cm lang og midt på 2 cm bred, hvorfra det på begge sider går ud i en spids. Det føles også tungt. Plantepinden bliver sat i jorden, og jeg går ind med genstanden. Den skal undersøges nærmere. Først kommer den under vandhanen og bliver skyllet ren – og den bliver så fin og blank, som var den kommet lige fra guldsmeden. En lup bliver hentet frem – de fine ornamentik undersøgt – man kan tydeligt se, at det er håndarbejde, da ganske små uregelmæssigheder afsløres under luppen. Genstanden ligger i køkkenvinduet hele dagen; men mange gange bliver den studeret under luppen. Tanken om guld kan ikke rigtig slippe mig.

Turen til guldsmeden

Næste dag har jeg et ærinde til den lille købstad under Klokketårnet. Jeg har genstanden med, jeg må ind til en guldsmed for at få konstateret, om det er noget af værdi. En smilende ekspeditrice modtager mig ved disken og spørger, hvad jeg ønsker. Ja, jo, jeg haler æsken op af lommen og spørger, idet jeg ræk-

Husmand Anton Jørgensen

ker hende genstanden: "Kan De sige mig, om dette er guld eller bare gult? Hun ser flygtigt på det og siger: "Mon det dog er andet end gult!" Det bliver undersøgt nærmere. "Ja, det kan jeg

ikke sådan lige afgøre," siger hun – og forsvinder ud i baglokalet.

Syreprøvning

Et øjeblik efter kommer forretningssindehaveren ind, men han tør ikke sige, om det er guld. Det skal syreprøves først. Der er så meget billigt, som ligner det pure guld, så han vil ikke udtale sig, før han er sikker; men han vil gerne ordne det for mig.

I samtalens løb, har jeg forstået, at guldsmeden også tror, at det er guld, og i så fald måske et armbånd fra vikingetiden.

En halv snes dage efter får jeg det tilbage fra guldsmeden. Idet han rækker mig det, siger han: "*Det er et fint stykke messing, – nå, nej – GULD*".

Det var guld – endda af fineste karat. Jeg er nu klar over, at det er et meget gammelt klenodie, jeg har fundet. Måske endda fra vikingetiden – og i så fald *DANEFÆ*.

Guldarmbåndet ligger nu på Nationalmuseet.

Sagkundskaben har udtalt sig. Det er et guldarmbånd fra vikingetiden – fra omkring år 900 – måske fra orienten – måske fra et plyndringstogt. Vægt 18 gr rent guld 9360%, guldverdi 175 kr. + dusør fra Nationalmuseet 425 kr. ialt 600 kr. Ja, det kunne nok betale sig at samle klumpen op.

Var det en offergave?

Det er en af de mange stille aftener her ved den lille bugt. Jeg går en tur til stranden og sætter mig på en lille afsats på skråningen ned mod vandet. Den nedgående sols stråler lyser over på Nab

og Svelmøs gule klinter. Længere mod syd ses Korshavn, og helt i baggrunden Ærø – mod sydøst ligger Avernakø i hele sin udstrækning og ude i horisonten kan Als skimtes i klart vejr. Tanken går tilbage til guldsmykket: "*Har her ved stranden for 1000 år siden gået en vikingepige som har båret guldarmbåndet? Hvilken tildragelse er gået forud, før dette har fundet sit 1000 års hvilested her i den sydfynske muld? Hvordan har der set ud her ved bugten dengang?*"

Sydvest ud for Nab kan man i stille vejr se egestammer ligge på havbunden, så måske har der for 1000 år siden stået en stor egeskov? Og selve spidsen af Nab har sikkert haft sin kystlinie mange hundrede meter længere mod vest. Havet kan jo være en hård nabo, der tager sin store mundfuld af klinten hvert år – så måske om 1000 år er kystlinien rettet ud, så der ingen bugt er mere! Dengang vikingerne drog ud på deres plyndringstogter har der sikkert været et ideelt tilholdssted her. Har der måske været en boplads her omkring den store kilde? Har der været så mange mennesker, at man selv kunne skaffe mandskab til egne skibe, som når foråret kom, stævnedes ud fra bugten eventuelt i følge med andre skibe ned gennem Lillebælt for tilsidst at finde frem til fremmede kyster. – England, Frankrig, ja, helt til Orienten, hvor man plyndrede by efter by? Stammer guldsmykket fra sådan et togt? Er det udlagt ved vellykket hjemkomst som offergave, hvorefter der der er blevet festet på bopladsen? Man kan næsten høre lurblæsernes toner gjalde ud over bugten. Eller er smykket gemt bort i jorden en dag, da fjendt-

ligsindede skibe har vist sig i bugten for aldrig at blive hentet af sin daværende ejermand? Hvem ved, om der står en lerkrukke gemt bort i jorden fyldt med plyndringsgods et eller andet sted i nærheden?

Tusmørket har sænket sig over landskabet, og lysene på Ærø og i Søby er tændt, som perler på en snor skinner de ude i horisonten. Længere mod vest ses Skjoldnæsfyrets lyskegle med bestemte medlemrum. Månen er kommet op over trætoppene ved "Mosegården". Den kaster sit blege lys ud over bugtens stille vand – måske kunne den fortælle, hvorfor guldsmykket fandt sit 1000-årige gemmested her ved den lille bugt, eller har den gemt sig ved sin sky?

Men her ved den lille bugt med de mange navne, i den nu sene aften timer hersker den dybeste fred og stilhed. Uvilkårlig falder tanken på Ingemanns skønne aftensang:

*"Fred hviler over Land og By,
ej Verden larmer mer,
fro smiler Maanen til sin Sky,
til Stjerne Stjerne ser.*

Haagerup Friluftsbad

Et stykke landsbyfællesskab

Af F. Th. Michaelsen

Mellemkrigsårenes voksende interesse for sport

Årene efter første verdenskrig var en periode, hvor de mange indestængte kræfter efter 4 krigsår kom til rig udfoldelse. Man taler om de "brølende tyvere" som årene med de korte skørter, om nye dristige danse til jazzorkestre, der hentede inspiration fra amerikanske forbilleder. I friluftslivet og sporten kom det til udtryk i vandrebevægelsen, i gymnastik og i fodbold på landsholdsplan.

På Niels Buchs gymnastikhøjskole i Ollerup uddannedes delingsførere, der i deres hjemsogne blev ledende i udbredelsen af den nye buchske gymnastik. Hvor det var muligt, tog man også svømmeundervisningen op i de friluftsbassiner, der blev indrettet i de områder, hvor befolkningsgrundlaget var tilstrækkeligt stort til et sådant. Andre steder indrettede man sig med naturskabte muligheder og udbyggede en allerede eksisterende badeplads.

Åen – gennem Johannes Tops mark – en egnet badeplads

En sådan mulighed forelå i Haagerup i begyndelsen af 30'erne. Nogle unge mennesker havde udset sig et sving i åen, der løb gennem Johannes Tops

mark. Med godt mod og håndkraft tog de fat på at fjerne en del af åbrinken, idet de forinden havde afledt åløbet ad en gravet kanal. Naboen Villiam Hansen og formanden for gymnastikforeningen Johannes Rasmussen støttede de unges bestræbelser med gode råd og heste-kræfter, så udgravningen ret hurtigt tog form af et bassin af passende størrelse og dybde. Faskiner blev nedrammet og

udspringsvipper anbragt. Et interimistisk sted til omklædning manglede heller ikke.

Da bassinet var nabo til den smukke præstegårdshave på den anden side af åen, blev der bygget en gangbro, så haven kunne indgå i det samlede anlæg. Endvidere var der plads til en håndboldbane på den resterende plads mellem badepladsen og vejen.

Midsommerfesten i Haagerup

til Fordel for Haagerup Friluftsbad

afholdes

Søndag den 7. Juli fra Kl. 16-1.

Program for Festen:

Kl. 16. Sang ved Friluftsbadet af MIDTFYENS SANGKOR, ca. 25 Sangere. Dirigent: Hans Larsen, Peterstrup.

Kl. ca. 17 fremviser NIELS BUCHS UDVALGTE PIGEhold, ca. 20, Svømning og Udspring, under Ledelse af Viggo Søndergaard, Ollerup.

Til denne Del af Festen er der Adgang for alle. - Billetprisen er Voksne 50 Øre, Børn 25 Øre for Medlemmer af Foredragsforeningen, Haandværkerforeningen, selskabelig Forening, Gymnastikforeningen samt Forsamlingshusets Aktionærer.

Kl. 19. Fællesspisning og fælles Kaffe bord i Forsamlingshuset. Derefter Sange af Midtfyens Sangkor.

Kl. ca. 21 til 1 DANS med Musik af AXEL HOLGERSENS

4 Mands Jazz-Orkester.

Forsamlingshusets Sale bliver festlig dekoreret.

Badeudvalget.

Når man løfter i fællesskab...

Alt var naturligvis baseret på frivillig arbejdskraft og på velvilje fra de involverede lodsejere. Arbejdet fandt sted i en tid med mange medhjælpere på gårdene, hvilket kan forstås af, at en af konerne udtalte, at hun en aften lavede kaffe og æbleskiver til 46 personer!

Haagerup var på den tid en velfungerende landsby med skole, mejeri, station og med adskillige næringsdrivende, hvoriblandt to købmandsforretninger. Der var mange foreninger såvel inden for idræt som af anden kulturel art, hvilket fremgår af invitationen ved indvielsen. Det har således ikke været vanskeligt at skaffe villige hænder til

arbejdet, der havde en dobbelt betydning, nemlig at demonstrere sammenholdet i landsbyen og samtidig etablere et sted, hvor man kunne udfolde sig i en idræt, der ellers kun var almindelig på steder med mere professionelt anlagte bassiner.

Haagerup Friluftsbad indvies

I juni måned 1934 var Haagerup Friluftsbad færdig til indvielse. Festen fandt sted 24. juni, og som det ses af hosstående annonce var det et fyldigt program, man havde at byde på.

I de følgende år blev stedet centrum for sportslig udfoldelse af forskellig art. Foruden bassinet var der som nævnt en plads til håndboldspil og udendørs gymnastikopvisning. I et nærliggende hus var der en slags kiosk, der tillige kunne stille med en isvogn til brug på festdage. At indvielsen ikke blev den eneste større begivenhed fremgår af annoncen af en midsommerfest, hvor Niels Buchs pigehold gav opvisning i svømning.

Vanskeligheder ved vedligeholdelsen
Det er svært at tidsfæste, hvor længe

friluftsbadet eksisterede, og hvorfor det omsider gik ud af brug. Der kan have været flere grunde. En af dem var givetvis vanskeligheden med at hindre tilsanding af selve badet. Hvert forår måtte man fjerne en del af materialet, der havde bundfældet sig i løbet af vinteren, hvilket kunne lade sig gøre ved at lede åløbet gennem den tidligere nævnte kanal, mens rensningen stod på. Håndboldbanen havde ikke den reglementerede længde, så en ny blev anlagt på en mark et stykke fra bassinet. Endvidere havde træbeklædningen af åbrinken kun en begrænset levetid. 2. verdenskrig med de mange begrænsninger, der fulgte med, var sikkert også medvirkende. Afvandringen af mange unge fra landbruget betød færre frivillige hænder, når der blev kaldt sammen til et fælles arbejde ved vedligeholdelsen.

Svømmebadet lukker

Ca. 10 år eksisterede dette samlingspunkt for ungdommen, og man må formode, at det efterhånden kun var de mindre kræsen skolebørn, der ville tage til takke med de stadigt forringede badeforhold i det førhen så udmærkede Haagerup Friluftsbad.

Et synligt minde om storhedstiden kan dog endnu ses på det kratbevoksede sted, hvor man tidligere sprang ud fra 3-meter vippen. Her blev rejst en sten med årstallet 1934 indhugget i den ru overflade.

INDVIELSESFEST

TIL FORDEL FOR

HAAGERUP FRILUFTSBAD

SØNDAG DEN 24 JUNI

PROGRAM:

- Kl. 4: Velkomsttale af William Hansen, Haagerup. — Standerhejsning. Flaget overrækkes af Byens Damer. — *Flagaangen* synges.
- Kl. 4 $\frac{1}{2}$: Opvisning i Svømning og Udspiring fra Vippe af Kaptajn Eriksen og hans Elever. 1 Herre, 2 Damer, 6 Drengene.
- Kl. 5 $\frac{1}{2}$: Gymnastikopvisning af Haagerup Gymnastikforenings Pige- og Karlehold.
- Paa Pladsen ved Friluftsbadet er opstillet Højttaleranlæg, som leverer Underholdningsmusik.
- Haagerup Præstegaards smukke Have er aaben for Publikum hele Eftermiddagen.
- Til denne Del af Festen er der Adgang for alle. Billetp. isen er: Voksne 50 Øre, Børn 25 Øre.

I Tilslutning til Indvielsesfesten afholdes i Forsamlingshuset for Medlemmer af Haagerup Gymnastikforening, Haagerup selskabelige Forening, Haandværkerforeningen, Foredragforeningen samt Husets Aktionærer

STOR MIDSOMMERFEST

PROGRAM:

- Kl. 7: Fællesspisning af medbragt Mad og fælles Kaffe bord.
- Kl. 8 $\frac{1}{2}$: Fremvisning af Svømme filmen v/ Kapt. Eriksen.
- Kl. 9—1: Dans med enkelte Afbrydelser af Solistopræden.

Se nærmere herom paa Allenens Festprogram. Billetter til Midsommerfesten faas hos:

Lærer Jørgensen, Haagerup,
Gmd. Johs. Rasmussen, Høsthaab,
Maler Rasmussen, Br. Lydinge,
Gmd. Axel Nielsen, . . .
Anton Hansen, Handicraftblaseementet,
samt ved Indgangen Kl. 7.

Udvalget.

Hils Abraham, Isak og Jakob

Af Kaj Mehr

I det meste af sidste århundrede satte jøderne deres præg på Faaborg. Selv om de aldrig fik en dominerende økonomisk rolle som købmændene Ploug, Voigt og Lagoni, så satte de alligevel med deres fremmedartede skikke og traditioner kulturelle spor i byens liv, som vi stadig kan finde rester af symboliseret ved den gamle synagoge i Klostergade og den jødiske kirkegård på Østerbro.

Lucas Abraham kom til Faaborg

De første jøder bosatte sig i Faaborg i 1750'erne. Den første, der i 1758 fik borgerskab som købmand hed Moses Levin, men hans handel gik ikke så godt. Han gik fallit og rejste bort, men vendte tilbage nogle år senere og fik atter borgerskab i 1766.

Han var en enlig svale. Først i 1790'erne opstår der en jødisk koloni i byen, og i tidsrummet 1790 – 1814 får 21 jøder borgerskab. Blandt disse 21 var Lucas Abraham, der 17 år gammel, i 1793, ankommer til Faaborg.

Han stammede, som de fleste af de der fulgte efter, fra en af byerne i Slesvig-Holsten.

Det begyndte gerne med, at en familie med flere sønner, hvoraf alle ikke kunne være til nytte i faderens virksomhed, blev forsynet med et større eller mindre kontant beløb samt nogle let salgbare varer som f.eks. ostindiske eller kinesiske klædestoffer, silke o.lign., og så sejlede de til Danmark, hvor der var et uopdyrket marked for disse produkter.

Det var let at komme med en af de skipper, der bragte varer fra Hamburg,

Lübeck eller andre handelsbyer, og i året 1793 landsatte en sådan skipper den da 17 årige Lucas Abraham i Faaborg.

Han foreviste sit pas for politimesteren, hvorefter der intet var i vejen for, at han fik lov til at blive boende og begynde at handle.

Han fik logi hos værtshusholder Mil-ling i Vestergade og gik i den følgende tid fra hus til hus og faldbød sine varer. Han blev godt modtaget af borgerne, solgte hurtigt varerne og skaffede flere hjemmefra.

I løbet af et par år blev han klar over, at der var mulighed for at skabe sig en fremtid i Faaborg, hvorfor han søgte om borgerskab, og det fik han bevilget den 9. september 1796, efter at hans ansøgning havde været behandlet af de forskellige officielle instanser.

Nu fik han brug for hjælp i forretningen, både i byen og når han rejste rundt med sine varer til markeder på Fyn og i Jylland – og da han, både af menneskelige og religiøse grunde, savnede sine trosfæller, begyndte det vi idag ville kalde en familiesammenføring.

Først fik han sine to yngre brødre Jo-

seph og Levin hertil og derefter nogle af deres bekendte, fra Altona, og efter en tid fik de også borgerskab. Så kom hans fire søstre. De blev snart efter gift, naturligvis med nogle trosfæller, og nogle år senere kom så hans forældre, så nu var hele familien samlet. Allerede i 1803 købte Lucas Abraham et hus i Mellemgade. Året efter solgte han det og købte et hus i Grønnegade. Det byttede han i 1817 for en gård på Torvet. Her blev han boende til 1842, da han købte ejendommen på hjørnet af Klostergade og Grønnegade, hvor han boede indtil sin død i 1853.

Ejendommen indeholdt foruden butikken – dagligstue, soveværelse, datterens værelse, forstue, køkken med spisekammer, kælder, loft, bryggeri, lysestøberi og brændehus i gården.

Han blev begravet på den jødiske kirkegård, og på den gravsten, som hans børn rejste over hans grav, står på forsiden følgende indskrift på hebraisk: *"Herunder hviler en velgørende mand, der vandrede redeligt på jorden, gudfrygtig var han til sidste stund, hurtig som ørnens flugt var han, når det gjaldt*

Klostergade 12 ca. 1900

at udføre Herrens vilje. Han var gavmild med sine midler, støtte og tilflugt for sit folks trængende. Den velbyrdige Herre Eljakum, søn af Abraham, der var grundlægger af dette "Livets Hus" døde i høj alder, lørdag den 13. Ijar og blev begravet under store æresbevisninger Mandag den 15. i året 5613. Han opnåede en alder af 77 år. Gid hans sjæl må blive optaget i de levendes kreds."

Menighedens grundlægger

Lucas Abraham blev menighedens grundlægger. Allerede som 20-årig var han forudseende. Den 12. december 1795 fik han kancelliets tilladelse til at købe et jordstykke uden for byen, for der at anlægge en kirkegård. Den første begravelse fandt dog ikke sted før den 25. maj 1806.

Han var ligeledes med til at ansøge om tilladelse til at indrette en synagoge. Tilladelsen til at holde synagoge "i de værelser som af dem dertil sammesteds lejes eller indrettes" blev givet (underskrevet af kongen, Christian den Syvende) den 17. februar 1804.

Synagogen holdt til i ejendommen Klostergade 10-12. Tilsyneladende fra 1804 i lejede værelser, idet den jødiske menighed først i 1814 er opført som ejer af huset.(1) Det var en gammel bindingsværksejendom (nedrevet i 1914) beliggende foran den nuværende frimurerloge.

I 1859 blev grundstenen lagt til en helt ny synagoge. Den blev placeret bag ved den gamle to-etagers ejendom, men som årene gik, svandt den jødiske menighed ind.

Synagogen bliver solgt

I januar 1914 solgte den mosaiske menighed ejendommen, såvel forhuset som den bag ved liggende synagoge, til sagfører J. Amtoft, Faaborg og kammerherre, greve Henrik Bille Brahe Selby, Steensgård, for 3.200 kr. Dog med forskellige forbehold, bl.a. at alle synagogens genstande fjernedes, og at synagogen ændredes så præget af synagoge bortfaldt.

I skøde af 21.11.1914 overdrages matrikel 109, Faaborg bygrunde, til Frimurerordenens instruktionsloge i Faaborg, der ifølge gavebrev af 20.11.1914 fra sagfører J. Amtoft og greve Henrik Bille Brahe Selby har fået skænket ejendommen.

Instruktionslogen har derefter nedrevet forhuset og til den østlige side af synagogen opført en tilbygning beregnet til logesal.

På facaden fjernedes den hebraiske inskription og tegn, hvilket erstattedes med frimurerens.

På gårdspladsen og tomten anlagdes et lille haveparti, indhegnet langs gaden med jerngitter og gitterport.

Den 24.01.1915 indviedes den nye bygning, og dermed var synagogens saga ude.

Lucas Abraham og hans slægt

AT DEN NUVÆRENDE OVERRABINER VED SYNAGOGEN I KØBENHAVN HAR EN SLÆGTSLINIE, DER GÅR TILBAGE TIL DEN LUCAS ABRAHAM, DER KOM TIL FAABORG I 1793, SES AF DENNE REDEGØRELSE:

Lucas Abraham blev gift efter 1801 med Trine Abraham, f.Wulff, i byen Baiensdorf (1775–1850).

Deres ældste datter Hanne Lucas, f. 1805 blev gift med Abraham Moses, født i Altona (1790–1851). Han var synagogens rabbiner, købmand, kantor (d.v.s.forsanger) og Schächter. Han boede i menighedens ejendom i Klostergade. Abraham Moses var også lærer i den oprettede mosaiske skole.

I ægteskabet mellem Hanne Lucas og Abraham Moses var datteren Rikke f. 1833 og sønnen Moritz f. 1837. (FT. 1845)

Rikke Abraham blev i 1861 gift med den mand, der efterfulgte hendes far som rabbiner, Levin Moses Wallach. Han blev den sidste rabbiner ved synagogen i Faaborg. (1832–1903)

Rikke Abrahams og Levin Moses Wallachs datter, Bertha Thora Wallach, (1864–1942) blev gift med Arnold Melchior i Fredericia. I dette ægteskab fødtes den senere overrabbiner ved synagogen i København, Marcus Melchior (1897–1969)

Marcus Melchior var far til den nuværende overrabbiner i København, Bent Melchior, f. 1929, og således går der en slægtslinie, der rækker tilbage til stifteren af synagogen i Faaborg og initiativtageren til oprettelsen af den jødiske kirkegård sst. – Lucas Abraham.

Hvor boede jøderne?

Siden 1790 var der en jødisk koloni i Faaborg. Ved at gennemgå folketællingslisterne for 1801 og videre gennem århundredet, får vi indtryk af, hvor

Rabbiner Wallach, Faaborg

jøderne boede, og hvad de ernærede sig ved.

Ved folketællingen i 1801 havde Faaborg 1061 indbyggere, af hvilke 18 var købmænd. Tretten af disse drev småhandel og syv af dem tilhørte den jødiske menighed.

Som vi vil se, bor de til leje på nær Calmann Levin, 40 år, gift med Rasine Mosesdatter, 37 år. Han var slagter og handelsmand og boede i Klostergade 220.

Lucas Abraham, 24 år og ugift, logerede hos værtshusholder Jens Milling i Vestergade 22. "*Kjøbmand ved Den*

jødiske Nation" betegnes han. Samme sted logerer Salomon Isaac, 25 år, ugift. Han var *"Assistent hos forestående"*. Hos værtshusholder Niels Bendixen Graae i Vestergade 36 logerede Nathan Isaac, 25 år, ugift. *"Af den jødiske Nation, ernærede sig som Handelstjener"*.

Hos barber og hårskjærer Niels Nielsen Møller i Grønnegade 149 logerede Hartvig Isaac, 37 år, ugift. Samme sted logerede Marcus Levin, 29 år, ugift. Begge var handelsmænd af Den jødiske Nation.

Hos Rasmus Jørgensen og kone *"Uden (for) Østerport"* no. 235 logerede Abraham Meyer, 26 år. Også han var handelsmand

I 1812 var der seks jødiske familier i byen samt tre ugifte jøder. De ernærede sig mest ved detailhandel, en var dog handskemager, og desuden var der en enke, der nød understøttelse. Intet tyder på, at de var velhavende og kunne låne penge ud.

I 1814 fremgår det af ejendomsregistrene (2), at tre jødiske familier har ejendom i Klostergade (incl. den ejendom menigheden ejer) – at fire familier har ejendom i Mellemgade. Heraf ejede købmændene Levin og Joseph Abraham (nuværende Mellemgade 8), hvor Levin i tidsrummet mellem 1817 og 1827 indrettede en butik – samt at Lucas Abraham har en ejendom i Grønnegade.

Først senere i århundredet køber jøder ejendom i Vestergade, første gang i 1849. Muligvis i forbindelse med konsul Plougs fallit bliver ejendommen Vestergade 3 købt af Joseph Moses Levin. Siden var der mange af slægten Levin her.

Mosaik Kirkegård i Faaborg

Således i 1876 småhandler Benjamin Levin – i 1924 A/S Joseph Levin og Co. De foretog samme år en udvidelse af porten, ligesom bagsiden af huset blev forhøjet med en etage. I "Jødens Gaard", som den hed i folkemunde, var der i en årrække produkthandel, hvor der bl.a. handledes med gammelt jern, klude, ben o.s.v. (3) Vi ser, at den jødiske menighed bosatte sig i nærheden af synagogen i Klostergade, Grønnegade, Mellemgade og senere i Vestergade. I årene fra 1814 steg jødernes antal og bestod i 1834 (4) af 77 personer fordelt på 16 familier med 45 mænd og 32 kvinder. Et antal der på Fyn kun blev overgået af Odense, hvor der boede 90 jøder.

Så begyndte det at gå den anden vej, men i 1850'erne var der dog 50 personer i menigheden, og da det kneb med at få plads til dem alle i den store stue i ejendommen i Klostergade, søgte menighedens repræsentanter (bestyrelsen) om og fik tilladelse til at bygge en synagoge i en særlig indrettet bygning. Denne blev opført på gårdspladsen bag det gamle bindingsværkshus.

I september 1860 blev den nye synagoge indviet, men på det tidspunkt så man endnu ikke skriften på væggen, der sagde, at synagogens dage i Faaborg var talte.

Et år efter bestod menigheden af 16 familier med 17 mænd, 24 kvinder og 12 børn.

Synagogen under ombygning til Frimurerloge 1914

I 1890 (5) boede der 31 medlemmer af den jødiske menighed i byen fordelt på otte husstande. De boede i Klostergade (4) – i Grønnegade (1) – i Østergade (1) – Vestergade (1) og Mellemgade (1). Kun én af dem, en buntmagersvend på 69 år, boede til leje.

Imellem de øvrige 7 var Rabbiner, Kateket Wallach og hans datter Rikke. To levede af legater, og en var rentier, medens to var slagtermestre og en produkthandler (småhandlende).

I 1901 var tallet på medlemmer af menigheden yderligere skrumpet ind. Rabbiner, Kateket Wallach boede stadig i Klostergade 12.

Der var flere årsager til, at antallet på jøder i provinsen som helhed faldt. En del af dem blev efterhånden integreret i det omgivende samfund bl.a. ved at gifte sig med ikke-jøder. Samtidig skabte integrationen et anstrengt forhold til overholdelsen af de særlige leveregler, både med hensyn til påklædning og spisning bl.a. de særlige regler for slagtning, og hertil kom problemet med sabbaten, det at holde fri om lørdagen, et problem for både ansatte og selvstændige jøder. Resultatet blev, at mange rettroende jøder rejste til København, hvor de i kraft af deres antal var i stand til at koncentrere menighedslivet omkring synagogen der – samt sikre deres børn adgang til en jødisk børnehave, en jødisk skole og en voksentilværelse som rettroende jøder.

Mosaik Kirkegård i Faaborg er en kulturhistorisk perle

Bag smedejernslågen og murrotunden

ligger et lille græsbevokset areal. Det strækker sig fra Østerbrogade ned til Faaborg Fjord og er ved et træstakit adskilt fra Voigts Minde.

Kigger man ind over træstakittet, møder ens øjne flere rækker af opretstående gravsten. De bærer allesammen hebraiske indskrifter – hugget ud i sandstene. Ingen oplysninger på smedejernslåge eller mur fortæller, hvad der skjuler sig under det lukkede anlægs græstæppe.

Også tyske indskrifter findes på de ældste gravsten. Efterhånden som jøderne blev fortrolige med det danske sprog bar mange gravsten både danske og hebraiske indskrifter. I nyere tid finder vi gravsten udelukkende med indskrifter på dansk.

Vi står over for Fyns ældste jødiske begravelsesplads – Mosaisk Kirkegaard i Faaborg, der under græstæppet gemmer de jordiske rester af afdøde jøder. Efter jødisk religiøs opfattelse er gravpladsen den afdødes eje til evig tid. Den benævnes da også Evighedens Hus.

Der er registreret over 150 af de, der er stedt til hvile her, lige fra den første Bendix Wulffs lille datter, der blev begravet her i 1806, til den sidste en polsk flygtning, der endte sine dage i Danmark. På hans gravsten står: Szmul Szmulewicz 2.5.1901–13.10.1983.

Et fremmedartet islæt i byens liv

Jøderne var naturligvis i ældre tid egnet til at udæske borgernes nysgerrighed, dels når et ligfølge, syngende hebraiske salmer, gik gennem byen fra den afdødes hjem og til begravelsespladsen, og dels når de herboende jøder i forbindelse med deres højtidssage gen-

nemførte deres for borgerne særprægede ceremonier. Det kunne f.eks. være løvsalsfesten, hvor løvhytter blev opført uden for husene, og hvor man indtog sine måltider.

Hertil kommer de forskrifter, der adskiller jødisk levevis fra kristen, og som umuliggjorde selskabelige sammenkomster med kristne. Det gjaldt f.eks. spiselovene, der betød, at en jøde ikke kunne købe kød hos en almindelig slagter. Derfor var det nødvendigt at have sin egen slagter (Schächter), den der slagtede samt sikrede, at fødemidlerne var i overensstemmelse med de jødiske forskrifter.

Vi ser da også, at menigheden allerede i 1801 har en Schächter – Calmann Levin, der bor i Klostergade.

Endvidere var der visse regler for klædedragt af rituel karakter samt med hensyn til mændenes fuldskæg og dets pleje og regler for overholdelse af daglige andagtsøvelser i hjemmet med videre.

Også påbuddet om, at ethvert drengebarn på ottendedagen skulle omskæres, var egnet til at vække borgernes nysgerrighed og måske tilskynde til hånlige tilråb, nedsættende bemærkninger og chikane, således som vi også idag kan iagttage lignende reaktioner over for flygtninge, indvandrere og asylansøgere.

Gennem århundredet – hvor en stadig større procentdel af jøderne blev født i Faaborg og fik dansk modersmål samt blev påvirket af dansk klædedragt og af danske skikke – skete den assimilering med det danske samfund, der sluttede med, at menighedslivet i byen sygnede hen.

Forordningen af 1814, hvor staten gav jøderne ligeberettigelse med danske borgere, fastsatte samtidig regler for rabbinerens rolle, ungdommens religiøse opdragelse (bl.a. indførelse af konfirmation af jødiske børn) og regler for begravelsesvæsenet – og blev herved medvirkende til integrationen i det danske samfund af jøderne.

Hvor begravelsen i ældre tid foretoges samme dag som dødsfaldet var indtrådt, blev der nu forlangt, at dødsfaldet skulle anmeldes for skifteretten, og at der almindeligvis skulle gå fem dage før begravelsen måtte finde sted. Det blev ligeledes forlangt, at menighederne skulle udarbejde et reglement for begravelser, der skulle godkendes af de statslige myndigheder. Jeg antager, at reglementet for brgravelser i Odense (30.04.1825) også har omfattet Faaborg, idet staten havde udnævnt en kateket (hjælpepræst) for de mosaiske menigheder i Fyns og Lolland-Falsters Stift, hvori kateketens ceremonielle handlinger, bl.a. ved begravelser, præciseres.

Af reglementet fremgår, at den prunkløse kiste skulle tildækkes med sort klæde, anskaffet af menigheden, hvis kisten ikke i forvejen var malet sort.

Den afdøde blev, under afsyngelsen af hebraiske salmer, enten båret til gravpladsen eller kørt i en passende ligvogn. En sådan havde man ikke i 1837 (6), og det må antages, at en sådan heller aldrig blev anskaffet i Faaborg. Kisten blev ikke dækket med kranse eller blomsterdekorationer.

I reglementet foreskrives, hvornår ligfølget skal indfinde sig i sørgehuset iført sorte klæder og med hat på hovedet –

ingenlunde med kasket eller slige ting.

Der er også bestemmelser for det rituelle – efter at ligbønnen er holdt, bliver liget nedsat i graven, hvorpå ligfølget – næst efter den afdødes familie – parvis kaster jord på liget.

Det pålægges alle – fra lighuset af og indtil liget er nedsat i graven – at undlade mishagsytringer m.v.

Vi ser, at betegnelsen sørgehus og lighus (kapel) bruges i reglementet, og det må betyde, at der også på den jødiske kirkegård her i byen har været et kapel. Et sådant kan stadig ses på den jødiske kirkegård i Fredericia, og det må formodes, at det i tidens løb og i forbindelse med det faktiske ophør af regelmæssige begravelser er gået til og i dette århundredes begyndelse erstattet med den nuværende murretunde ved indgangen til kirkegården.

Da menighedens ministerialbøger er sporløst forsvundne og andre optegnelser om kirkegården er ført mangelfuldt, kan det nøjagtige antal begravelser ikke opgives.

Af en protokol fra 1854 kan man se, at der dengang fandtes 38 mindestøtter af træ og 25 af sten. Men efterhånden er de allerfleste træstøtter gået til, og en del af gravstøtterne er i tidens løb forvitret, så de hebraiske indskrifter ikke længere kan tydes. På almindelige mennesker har de jødiske kirkegårde, udefra set, gjort et dystert indtryk. Her til bi-drog vel også de ensartede gravstene med hebraiske bogstaver i relief. Kirkegården i Faaborg er karakteristisk ved ensartetheden i anlægget og i monumenternes beskaffenhed og kan til en vis grad minde om Herrnhuternes kirke-

gård i Christiansfeld.

I løbet af de første 30 år af dette århundrede blev de sidste medlemmer af menigheden begravet og dermed forsvandt de sidste levende minder om jøderne i Faaborg i det 19. århundrede. Den sidste, slagtermester Herman Levin, blev begravet i 1927. Siden da har der fundet to begravelser sted – en i 1974 og en i 1983. Her drejede det sig om to polske jøder, der var døde på Fyn. De blev begravet i Faaborg, fordi der ikke mere var plads på de jødiske kirkegårde i Assens og Odense.

Jeg er bekendt med to beretninger fra mennesker, der har overværet jødiske begravelser i Faaborg. Den ene er fra Rabbiner Wallachs begravelse i 1903. Herom fortæller en af hans elever, nu afdøde Ema Bischoff: *"Normalt var der ikke kvinder med til jødiske begravelser, så min mor og jeg overværede hans begravelse fra Voigts Minde (hvorfra man over et lavt træstakit kunne se ind til kirkegården) (7).*

Den anden beretning er fra en begravelse i 1974, hvor en polsk jøde Abraham Wurtman blev begravet.

Mosaisk Troessamfund i København ejer kirkegårdsanlægget, men har i mange år haft en aftale med kommunen om at varetage dets vedligeholdelse – samt efter henvendelse kontakte kirkens graver, når det rent praktiske skulle udføres i forbindelse med en begravelse, medens en repræsentant fra Mosaisk Troessamfund i form af en rabbiner i påkommende tilfælde er til stede for at foretage den særlige ceremoni, der knytter sig til en jødisk begravelse.

Således var det også Danske Slægtekirkers Bibliotek

1974. Graveren kom barhovedet til stede, men fik så udleveret en kalot, som han måtte tage på, da alle i følget bar en sådan.

I forvejen havde han fået oplyst, at kisten ikke måtte pyntes med blomster og lignende. Da han havde gravet hullet, og kisten var sænket ned, udførte rabbineren det jødiske ceremoniel og kastede derpå tre skovle jord på kisten, idet han bad den døde hilse Abraham, Isak og Jakob. Derefter kastede følget, der kun bestod af mænd, hver tre skovlfulde jord på kisten, og også de bad den afdøde hilse Abraham, Isak og Jakob, og endelig tog følget fat med de af graveren medbragte skovle og kastede graven til, inden de forlod kirkegården.

Ifølge jødisk opfattelse må ingen grave sløjfes, og kirkegården er derfor bevaret som et højst interessant mindesmærke af almen kulturel og mere speciel personalthistorisk betydning.

Ved at citere nogle af indskrifterne på gravstenene, således som de lyder, efter at den hebraiske indskrift er oversat til dansk af bibliotekar Josef Fischer, får vi et indtryk af de kulturelle og personalhistoriske oplysninge, som gravstenene på den jødiske kirkegård i Faaborg gemmer.

"Og Abraham vendte tilbage til sit sted. Avrohom, søn af den ærede herr Meir. Gud Herren talte og kaldte på ham: Flygt fra dit opholdssted og vend tilbage

Gravsten på den Mosaiske Kirkegård

til dit land, og jeg vil vise dig godhed. Han tragtede efter godhed og barmhjertighed lige indtil hans dages tal var fuldendte. Han var gudsfrygtig i sin vandel og en trofast støtte for sine børn. I det Høje skal hans fortjenester regnes ham til gode og skal have bestand indtil opstandelsen på den yderste dag. Han gik ind til sit evige liv med et godt navn mandag 20. Elul og blev begravet under store æresbevisninger onsdag 22.

i samme måned i året 5580. Købmand Abraham Meyer. Død 20.09.1820.

"Her hviler en from og retskaffen mand, rabbiner i vor menighed gennem 50 år, vor lærer Herr Jehuda, søn af Herr Mosche Wallach. Hans sjæl steg op til det Høje 5. Elul 5663. Levin Moses Wallach, præst ved menigheden i Faaborg. Død i København 28.08.1903."

Forkortelser:

Byhistorisk Arkiv (BHA)

Folketællingslister (FT)

Noter:

1. Klostergade 12. (1800–1814 ejer fru Ploug. Fra 1814 jødisk synagoge). Klostergade 15 (1800–1814 ejer Calmann Levin. Ejendomsregister. BHA.
2. Ejendomsregister BHA.
3. Ejendommen Vestergade 3. I folkemunde benævnt Levins hus – ejes stadig af firmaet A/S Joseph Levin og Co. København, der benytter det som feriehus for sine medarbejdere (april 1992).
4. De mosaiske Troesbekjenderes Stilling i Danmark. Udgivet i Odense 1837. (s. 419).
5. FT. Faaborg 1890.
6. De mosaiske Troesbekjenderes Stilling i Danmark. (s.436).
7. I modsætning til tidligere kan kvinder nu til dags deltage i begravelsen. (Oplyst af Frank Levin, Faaborg.)

Kilder:

- Slægten Lucas ved Josef Fischer. København. 1948.
- Edvard Andersen: Mosaitterne i Faaborg Kommune. 1978.
- Bibliotekar Jul. Margolinsky's optegnelser. København. August 1957.
- Bibliotekar Josef Fischers optegnelser. København. 1942 og 1943.
- Fasmer Blomberg. Faaborg Bys Historie. Bind 2. Indenfor Murene. Jødisk Liv i Danmark. 1684 – 1984. København. 1984.
- H.C.Jørgensens Erindringer. BHA.
- De mosaiske Troesbekjenderes Stilling i Danmark. Udgivet i Odense. 1837.
- En jødisk Kirkegaard. Aarboeg for Historisk Samfund for Odense og Assens Amter. 1930.
- Folketællingslister, ejendomsregistreringer m.v. BHA.
- Slægten Levin. BHA.
- Redaktør Edvard Andersens private arkiv (Byhistorisk Vennekreds).

Levins Gård i Vestergade. Foto 1944

Jøderne i Vester Åby og Åstrup

Af H.C. Andersen

I artiklen beretter forfatteren om de hektiske dage i oktober 1943, da jødeforfølgelserne tog fart i Danmark, han deltog aktivt i bestræbelserne på at hjælpe jøderne til flugt. H.C.Andersen (1879–1955) var præst i V.Åby og Åstrup fra 1926 til 1947. Artiklen er skrevet i 1951 og beror i Vester Åby Folkemindesamling.

Tyske jøder på Faaborg-egnen.

Da jødeforfølgelserne begyndte i Tyskland, kom der nogle unge jøder, mænd og kvinder, til Faaborg-egnen. Nogle fik plads i V.Åby, flere i Åstrup. Skønt de ikke var kendte med landbrug, fik de plads på gårde. Det var deres håb, at opholdet her ikke skulle blive af lang varighed, de ville søge at komme til Palæstina. Derfor ville de lære hebræisk. De ønskede at finde et sted, hvor de kunne samles i fritiden og på helligdagen og i fællesskab søge at sætte sig ind i det hebræiske sprog. I den anledning henvendte de sig til mig.

Der ligger ved Åstrup kirke et lille hus, hvor der er garage, brændselsrum og et værelse, som præsten bruger til omklædning. De bad om, at de måtte få dette værelse til samlingssted. Jeg gav gerne mit samtykke dertil, og de var meget glade for det. De var ofte samlede der, når jeg kom til kirke, og så fik jeg lejlighed til at tale med dem. De var meget flinke og livlige.

Som tiden gik, blev deres antal mindre, og det varede ikke længe, inden de

havde forladt sognene. Jeg havde ingen forbindelse med dem, og jeg vidste ikke, hvor de var rejst hen.

1. oktober 1943.

Den 1. oktober 1943, den dag da jødeforfølgelserne begyndte her, kom der ved middagstid to unge mænd til mig. De spurgte, om jeg kendte dem. Selv om jeg nok kunne huske deres ansigter, var jeg ikke klar over, hvem de var. Men så snart de nævnte deres navne, var jeg klar over, at de havde været i Åstrup. De fortalte, at der i Home og Diernæs var 17 jøder, elleve mænd og seks kvinder. De havde dagen før fået telegram fra København: "*Fader meget syg, underret børnene.*" Det var aftale med jødernes ledere i København, at hvis der kom jødeforfølgelser, skulle der sendes et telegram med disse ord til dem, og så skulle de søge at finde en udvej, så de kunne undgå at falde i tyskernes hænder. Den, der havde modtaget telegrammet, sendte straks bud til de andre jøder på egnen. De samlede samme aften og forhandlede om, hvad

de skulle gøre. De var enige om, at de straks måtte forlade deres pladser og søge at holde sig i skjul, indtil de kunne komme bort. Resultatet af deres forhandlinger var, at de ville henvende sig til mig og bede mig hjælpe dem, så de kunne komme til Sverrig.

Sommerhuset.

De fortalte, at de havde skjult sig i et sommerhus ved stranden. Jeg fik senere at vide, at husets ejer var sognepræst Fabricius, tidligere Gislev, nu Maglegård sogn, Messias kirken i Charlottenlund.

I dette hus opholdt de sig om dagen, først når det blev mørkt, vovede de sig ud, de måtte skaffe sig føde, og de mente, de kunne få noget hos de folk, de havde været hos, ikke blot hos dem i Home, men især i Åstrup. Vi forsynede dem med en del fødevarer, og jeg lovede at sætte mig i forbindelse med en mand i Nordsjælland for om muligt derved at få forbindelse med fiskere på Nordsjællands kyst, som kunne befordre dem til Sverrig.

Vi aftalte, at de skulle komme om aftenen eller om natten for at hente nye oplysninger.

Det blev en meget urolig uge, vi gik ind i. De kom den ene gang efter den anden. De fortalte om de trange kår, de levede under: hele dagen inde i huset, kun ude om natten, og så i fare for, at man opdagede, hvor de var. Især gjaldt det om at få kvinderne derfra. Vi blev enige om, at vi måtte søge at få dem til Odense, da de bedre kunne leve ukendte der, end hvis de f.eks. tog ophold hos os.

Flugten iværksættes.

Vi satte os i forbindelse med dyrlæge Juhl og frue, Holmegård, pr. Beldringe. De lovede at bringe sagen frem for venner, som de netop skulle samles med den dag. Resultatet blev, at de næste dag ringede fra Holmegård og sagde, at de havde plads til to piger.

Da jøderne kom om aftenen – ingen i V.Åby anede noget om vor forbindelse med jøderne, kun sognefogeden fik det at vide, da han en dag kom, mens jøderne var hos os, han var straks forstående og talte ikke til nogen derom – aftalte vi, at to piger skulle komme til os om natten, så ville vi sørge for, at de kom til Odense næste dag. De kom, og de rejste til Odense, alt gik godt. De kom til læge Ingerslev, som sørgede videre for dem, så de kom til Holmegård. Samme dag ringede de fra Holmegård, at de kunne tage imod endnu to piger. Og nu kom den mest bevægede dag – eller rettere nat. De to piger kom til os sammen med nogle af mændene. De fortalte, at de nu havde forladt som-

*H. C. Andersen, sognepræst i V. Åby-Åstrup 1926–47.
(F.13.5.1879. D.22.9.1955)*

merhuset på Home strand, det var vanskeligt at holde ud at være der hele dagen, og de vidste, at man havde opdaget, hvor de var, og derfor var de bange for, at tyskerne skulle få at vide, hvor de opholdt sig. De havde derfor forladt huset og skjult sig på de gårde, hvor de havde været i Åstrup, Home og Diernæs.

Da vi forhandlede om forholdene, ringede telefonen. Klokken var over ni. En stemme – jeg fik senere at vide, at det var Inger selv – spurgte, hvor mange gæster, vi havde. De ville sende biler efter alle vore gæster og måtte derfor kende antallet.

I nattens mulm og mørke.

Vil De hente dem i morgen, spurgte jeg. Nej, i nat, var svaret. Denne oplysning gav travlhed, nu gjaldt det om at samle alle jøderne, inden bilerne kom.

Vi aftalte, at de jøder, som nu var hos os, skulle cykle rundt til de gårde, hvor de vidste, jøderne skjulte sig. De skulle samle dem alle på en nærmere bestemt gård ude ved Fåborg, der skulle de vente, til bilerne kom. Vi skulle fortælle chaufførerne, hvor de skulle finde dem. De tog af sted for at samle dem alle. De to piger kom i seng, de var dårlige. Det mest gribende øjeblik var, da de sagde farvel til hinanden, inden de cyklede ud. De var meget bevægede, trykkede hinandens hænder og sagde: "Shalom eska: Fred med dig.

I løbet af natten kom der flere jøder til os, mens vi ventede på bilerne. Vi ventede og ventede, de, som havde været ude for at finde de andre på gårdene, hvor de havde skjult sig, kom tilbage og fortalte, at nu var de samlede på gården ved Fåborg, men bilerne kom stadig ikke, og det nærmede sig morgen.

Først kl. 4.30 kom der tre biler. De fortalte, at straks efter telefonsamtalen var de kørt fra Odense. De havde en af pigerne med, som vi dagen før havde sendt til Odense, hun skulle være deres vejviser til sommerhuset, hvor hun troede, de endnu opholdt sig. Men hun kunne ikke finde vejen, og de havde kørt rundt derude time efter time, og da de endelig fandt huset, var det tomt. De andre jøder havde forladt det, efter at hun var rejst. Hvad skulle de så gøre? De kørte til os i V.Åby. De tre mænd, der kørte bilerne, var Ingerslev, Juhl og en gartner, hvis navn jeg ikke husker.

Det blev nu ordnet sådan, at den ene bil tog de jøder, som var hos os, og kørte til Odense. De to andre biler fik en jøde med, som viste

ved Fåborg, hvor de andre var samlede. De kørte fra os kl. 5.30.

Underligt var det, at ingen lagde mærke til disse biler. Netop som bilerne drejede ud af gården, kom forpagteren ud af døren og gik til stalden. Han sagde siden – det var først efter kapitulationen – at han troede, det var mig, der var bud efter. En kone i byen var på vej til sognefogeden, hvor hun arbejdede. Hun så bilerne og var meget forskrækket over, at de kørte til præstegården på det tidspunkt, men sognefogeden beroligede hende med at sige, at hun nok havde set fejl, det var ikke personbiler, men lastbiler som skulle hente kreaturer i præstegården.

På vej til Odense – med forhindringer.

Vi tænkte, at det nu var i orden, og at alle jøderne kom til Odense, hvorfra de ved middagstid skulle rejse til København. Men en halv time senere, efter at bilerne var kørt, kom der en jøde til os. Han havde været ude på gården ved Fåborg, hvor de var samlede. De havde stået i en lund ved gården og ventet på bilerne. Men der kom ingen biler, og nu da det nærmede sig morgen, turde de ikke stå derude i lunden, de skjulte sig alle inde på gården. Nu kom han for at høre, hvad de skulle gøre. Han blev beroliget, da han hørte, at bilerne var kørt derud. Han var træt og forfrossen og kom i seng. Men han fortalte, at der manglede en jøde. Han vidste, at han skjulte sig på en gård i Åstrup, Ager-tofts gård. Ham måtte vi finde, så kunne de to tage en bil til Odense og slutte sig til de andre inden afrejsen til Køben-

havn. Jeg cyklede til Åstrup, men det var ikke muligt at finde manden. Vi bestilte en bil til jøden hos os. Den kørte kl.9.30. Ti minutter efter at bilen var kørt, kom der bud fra gården i Åstrup, at de havde fundet den mand, der havde skjult sig der. Jeg bad dem om, at de ville sørge for, at han kom med toget fra Pejrup, så kunne han nå de andre i Nyborg. Han nåede ikke toget, men det lykkedes ham alligevel at komme bort. Han cyklede til Ålborg, og der kom han med et skib til Sverrig.

Desuden var der to jøder, som ikke ville vente på gården ved Fåborg. De var taget op mod Ringe. Dem gjaldt det også om at finde. Jeg ringede til læreren i Vantinge for at få ham til at undersøge, hvor de var, men inden jeg fik forbindelse med ham, ringede telefonen. Det var en af de to jøder, som spurgte, hvad de skulle gøre. Vi aftalte, at de skulle tage til Ringe og opholde sig på banegården, så skulle bilen fra V.Åby komme og tage dem med til Odense, og de kom med.

Men da bilen kom i nærheden af Odense, blev der luftalarm, så den ikke kunne køre ind i byen. Af samme grund gik toget heller ikke til tiden, og da bilen endelig nåede banegården, var jøderne samlet der, og de kom alle med toget til København. Siden kom de til Sverrig, og der havde de det godt.

I sidste øjeblik.

Det var på høje tid, de kom bort. Tyskerne fik at vide, at jøder havde opholdt sig i sommerhuset på Home strand, og netop samme nat som bilerne fra Odense hentede dem, søgte tyskerne

efter dem, men de fandt ingen.

Fra Sverrig har jøderne flere gange sendt os hilsen. Så vidt vi ved, er nogle af dem blevet der.

1.-6. oktober 1943 var travle dage, og vi glæder os over, at alle disse jøder nåede i sikkerhed.

Note: Den gård ved Faaborg, hvor en del af jøderne var samlet, var gården Lille Solbjerg i Diernæs. Her tog gårdejer Niels Madsen og hans hustru Tea imod dem, den aften de på cykel ankom og skjulte dem, indtil bilerne endelig – tidlig om morgenen – dukkede op. (Oplyst til Kaj Mehr af fru Tea Madsen i august 1992.)

Om luftmeldeposten på Trebjerg

Af Børge Petersen

Forfatteren beretter om, hvordan angsten for "faren fra luften" efter 1. verdenskrig førte til oprettelsen af luftmeldecentraler, fra de helt primitive til de meget avancerede.

Faren fra luften

Da den første verdenskrig var slut, måtte man se i øjnene, at der kunne komme en alvorlig fare fra luften. En fare fra "krigsflyvemaskiner", man aldrig før havde haft. Beretninger – ofte noget overdrevne – om bombardementer på byer med civile tab, førte til, at man også i Danmark begyndte at spekulere på, om det var muligt at lave en slags forvarsel mod luftangreb.

Allerede i begyndelsen af trediverne dannedes grupper, der med primitive midler prøvede at spore flyvemaskiner. De havde dog ikke noget virkeligt ansvarsfuldt sted at give deres meddelelser til.

Den frivillige luftmeldetjeneste

Det ændredes totalt, da man fra militærets side den 7.9.1933 startede landets allerførste reelle luftmeldeøvelse – og det med stor succes! Så gik det ellers stærkt med at etablere "Den frivillige Luftmeldetjeneste", der var en civil forening; dog senere ledet af kaptajn (senere oberstløjtnant) S.A.Andersen.

Datidens flyvemaskiner fløj ikke hurtigt. Men meldes skulle de jo, og en kendt Haastrupper, Gerda Petersen, har fortalt, hvorledes det foregik på hendes

Vindsuset i granplantningen på Trebjerg var meget generende, når flyene skulle lokaliseres. De blev derfor fjernet, tårnet blev gjort lavere, for til sidst helt at blive fjernet og standpladsen gravet i jorden i 1956.

Her er det lille tårn camoufleret ved en øvelse i forsvar. 1955.

hjemegn på Nordfyn: "Når der en sjælden gang var øvelser med flyvemaskiner, samledes medlemmerne af luftmeldetjenesten på toppen af den højeste bakke.

De anbragte en kasse, der var streget ind på kryds og tværs, på en høj sten. Byens børn var ganske naturligt strømmet til, og når de så en maskine i hori-

sonten, råbte de: "der kommer en der". *Når det var konstateret, blev der nedskrevet en meddelelse, som et af børnene, som var i besiddelse af en cykel, blev sendt af sted med. Som regel var det mig, og jeg spurtede ned til den lokale Brugs, hvor en mand ved telefonen var klar til at indtelefonere meldingen – hvorhen ved jeg ikke.

Det gik MEGET hurtigt ned ad bakke – men det var en drøj tur at komme op igen."

Luftmeldetjenesten på Faaborgegnen I Mellemkrigsårene

Omtrent på samme måde gik det til her på Faaborgegnen. En anden kendt Haastrupper, Anders Plough-Sørensen, fortæller, at det var bankdirektør Christiansen, der forestod den lokale luftværnsforening, og at den post, der var nærmest Haastrup, var anbragt på Jordløse vindmølle – hvor proceduren var den samme som på Nordfyn: En melding om flytype og flyretning blev sænket ned ved hjælp af en sten bundet til en snor. En telefonmand indtelefonerede meldingen – formentlig til Odense. Forskellen var blot, at her havde man telefonen næsten lige ved hånden.

Under krig og besættelse indstillede foreningen sin virksomhed, og her på egnen opstillede tyskerne et observationstårn af træ i Svanninge Bakker.

En ny tid for luftmeldetjenesten

Efter krigen havde man ganske vist fået RADAR, der var udmærket til at spore fly i stor højde. Desværre var systemet behæftet med to fejl: Det kunne ikke spore fly i LAV højde, og det kunne

Bankdirektør Christiansen inspicerer posten den 1.12-1955. Personer fra venstre: Andreas Johansen, Niels Olsen, Gunnar Nielsen, Rasmus Peder Olsen, Anders Jensen, Erling Hansen, Christiansen, Anton Lykkehøj. Den sidste person er uidentificeret.

selvfølgelig ikke melde noget om fly-TYPEN!

Derfor blev det nødvendigt at oprette visuelle observationssteder. Egentlig skulle de have været bemanded med civilt personel.

Men i en krigssituation ville et uniformeret korps være bedre stillet, jvf. Geneve-konventionen. Derfor blev korpsset lagt ind under hjemmeværnet, og fordelt over hele landet blev der oprettet tilnærmelsesvis 400 poster. Man valgte naturligt nok at lægge posterne på store bakkedrag, hvor der var gode oversigtsforhold.

Luftmeldeposten på Trebjerg oprettes

Her kom Trebjerg ind i billedet, og posten i Jordløse blev derfor flyttet til Haastrup, hvor gårdejer Anders Bigaard fik udleveret materiellet derfra og uden skulle forsøge at samle 22 mand til opgaven. Det lykkedes! Uddeler J.Kvorning blev udpeget som postleder.

Den 28. 2. 1952 fik Anders Plough-Sørensen, der ejede Trebjerg, besøg af et udvalg bestående af oberst Grüner, der var øverste chef, løjtnant W. Ryt-Hansen, løjtnant W. Gömant (senere major og distriktsleder) og uddeler J. Kvorning.

De havde fundet Trebjerg særdeles velegnet, så der blev skrevet en overenskomst, hvorved flyverhjemneværet måtte opføre et observationstårn og have adgangsveje dertil.

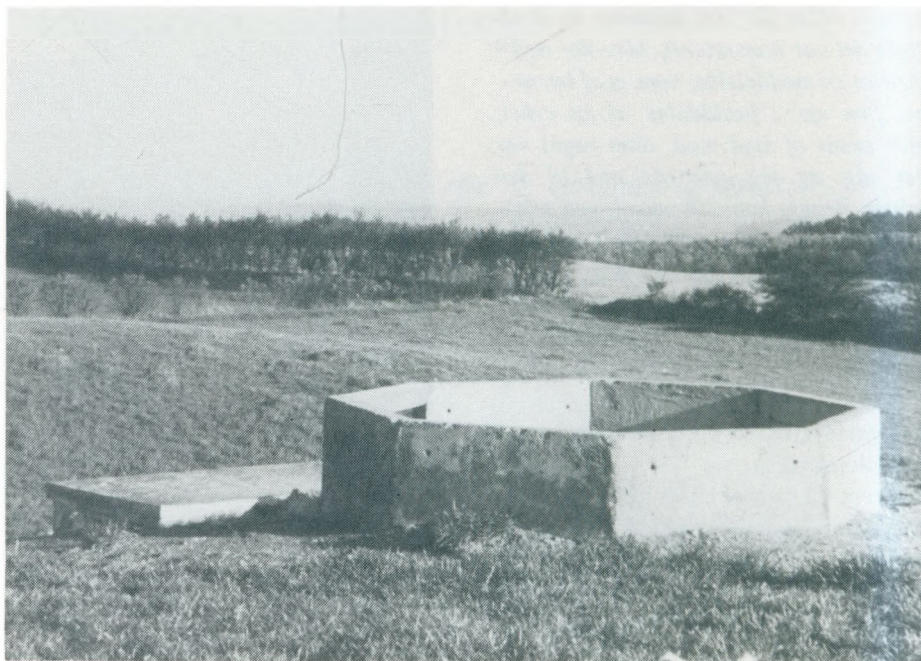
Datoen den 28.2.1952 kan således regnes for postens fødselsdag.

Anders Ploug-Sørensen var ikke med fra først af, fordi han ikke havde tid. Men han var med til møder, og til sidst trådte han ind i korpset som menigt medlem - det var hans betingelse. I forsommeren deltog han dog på Kvorningns foranledning i et stort anlagt kursus på Odense kaserne, hvor det blev præciseret, hvor vigtigt det var med luftvarsling. Det var hans første møde med militæret, for han havde ikke været soldat.

Lederskift - undervisning og uddannelse

I januar 1953 døde uddeler Kvorning pludseligt, og man stod nu uden postleder. Korpset havde fået et militært præg. Anders Ploug-Sørensen havde ingen erfaring i den retning. Det havde til gengæld gårdejer Eilif Kjeldsen, der havde været korporal og endog havde en vis erfaring i at lede skydninger. Han blev derfor opfordret til at blive postleder, og det var han ikke uvillig til. Han blev udnævnt og bestred hvervet til 1.11.1976. En årtække var han også skydeleder for posterne i Faaborg eskadrille.

Når der var fly-øvelser, meldtes overflyvninger fra alle 4 poster i Faaborg-området (dvs. Home, Haastrup, Åstrup og (dengang) Espe) til en central i Odense, der var anbragt under telefon-

Fra Trebjerg omkring 1956/57

huset, senere flyttet til et sted i nærheden af Kragssbjerggården.

Her blev meldingerne nedfældet på et stort "plottebord". Derfor skulle der også læres meldelære og flykending. Til Anders Ploug-Sørensens store forbavselse - siger han selv - viste han ved et af de kurser, han deltog i, særlige evner for faget. Derfor blev han senere udvalgt til at forestå undervisningen i Faaborg-området!

Det var en vanskelig opgave, for ganske vist havde man fået en del materiale fra Jordløse. Det var for størstedelen ubrugeligt på grund af forældelse; men det var ikke til at opdrive aktuelt undervisningsmateriel.

Anders Ploug-Sørensen måtte derfor

selv fremstille en mængde undervisningsmateriel. Det var et stort arbejde, men det blev gjort godt og grundigt!

En anden ting var, at nogle få medlemmer var faldet fra, fordi de skulle i uniform - og ikke mindst bevæbnes! Det med uniformering var dog så som så, for uniformer dengang var beregnet til de unge rekrutter og bestemt ikke til de mere "modne".

Der blev udbetalt en beskedent godtgørelse for indkøb af skjorte og brug af egen undermundering. Her i Haastrup lagde man pengene i en fælles bøsse og købte et lysbilledapparat, der altså blev sektionens ejendom. Apparatet kunne også vise papirbilleder - virke som episkop. Da man så efterhånden fik

mere og bedre undervisningsmateriel, var sektionen i Haastrup særdeles godt udrustet. Ved eskadrillens prøver i flykending på "**Rasmussens Hotel**" i Faaborg inklusiv meldelære lå Trebjerg-posten derfor næsten altid i spidsen. Også Anders Ploug-Sørensen var tilfreds med sine resultater.

Efter flere kurser på Holmen i København (Flykendingsskolen) med fine præstationer virkede Anders Ploug-Sørensen som instruktør til 1972, hvor gårdejer Karl Hansen, "Mørholm", overtog hvervet – i øvrigt også på udmærket måde, selv om han ikke direkte var uddannet til det.

Haastrup-postens folk inspirationskilde for kommende generationer

Også Karl Hansen gav – og giver – Haastrup-postens folk inspiration til at yde deres allerbedste, når der var øvelser eller konkurrencer. Det er der kommet mange skydepræmier ud af, endog flere regions- og distriktsskytter, for skydning er jo også en af postens "arbejdsområder".

I flere år har posten også gjort sig godt bemærket ved luftmeldedistrikt Odenses eskadrillekonkurrence; ligesom et par af postens medlemmer i en årække deltog i luftmeldekorpsets landsvarslingskonkurrence med et – i reglen – udmærket resultat. Det blev endda til et par førstepladser!

Man kan kun ønske, at traditionen vil blive ført videre af de kommende generationer.!

Trebjerg idag (næsten)

Kilder:

Lokale luftmeldefolks oplysninger til Børge Petersen.

Ringe–Faaborg Banen

Af Knud Klausen Kristensen

I vore moderne tider taler man usædvanligt meget om udvikling. Det er dog et spørgsmål, om denne udvikling kan sammenlignes med den udvikling, der fandt sted fra 1847, da Danmark fik sin første jernbane, til årene omkring første verdenskrig.

De første jernbaner

Indtil jernbanernes oprettelse her i landet havde de eneste transportmuligheder været hestetransport ad i mange tilfælde dårlige veje, hvilket naturligvis var en langsommelig måde – ligeledes var de mængder, der kunne transporteres på denne måde, ret begrænsede.

Derfor var også de byer, der lå ved havet, de der havde størst mulighed for at udvikle sig med handel og småindustri, fordi sejlads jo havde været anvendt til al tung transport i flere århundreder.

Da Danmark som nævnt fik sin første jernbane fra København til Roskilde i 1847, begyndte man naturligvis også at tale om jernbaner andre steder i landet, men krigen i 1848(9) og 1864 forsinkede vel i nogen grad udviklingen.

Imidlertid blev der gjort en masse lige efter 1864–krigens afslutning, for som det er sagt "hvad udadtil tabes skal indad vindes". Det gjorde man så efter bedste evne, tror jeg; men riget har jo nok fattedes penge som vanligt også dengang.

Helt tilbage i 1840 var der megen interesse for de dengang nymodens dampskibe, mest for at forbedre handelen med hertugdømmerne, der var af

Den nye stationsbygning i Faaborg. Fra indvielsen af Ringe–Faaborg Banen den 1.4.1882

stor betydning for Faaborg. Krigen i 1864 og efterfølgende tab af hertugdømmerne satte naturligvis mere eller mindre en stopper for en masse planer.

I 1865 åbnedes den fynske hovedbane Nyborg–Odense–Middelfart. Den er nok måske blevet fremskyndet af militære årsager, men nåede altså alligevel ikke at få nogen betydning for krigen.

Tovtrækkeri

I Faaborg var der kræfter igang for at få bygget en jernbane med forbindelse til Odense og Nyborg. Det betød dog ikke, at alle trak på samme hammel; der var i høj grad tale om forskellige meninger om, hvordan den sag skulle gribes an, ikke mindst linieføringen vakte vilde diskussioner.

Alle ville have banen igennem sit område eller sogn; men ingen ville betale til anlægget af banen.

Efter lange og drøje møder og tovtrækkeri blev man dog nogenlunde enige og kunne gå igang med at anlægge banen.

Ringe–Faaborg Banen bygges

Selve arbejdet blev påbegyndt i august 1880 og var afsluttet i december 1881, hvilket – hvis man tænker på de midler, man havde til rådighed – må siges at være meget kort tid.

Arbejdskraft var noget af et problem, og der kom en del svenske arbejdere til Faaborgegnen under arbejdet.

Desuden blev der opført 4 stationer ialt nemlig Højrup, Korinth og Pejrup samt hovedstationen Faaborg. Espe station kom først et år senere efter stærke

krav fra beboerne i området. Desuden byggedes 12 ledvogterhuse ved de mest befærdede overskæringer.

Selve banelegemet var efter nutidens forhold af en meget let konstruktion, idet man anvendte 22,37 kg/m skinner. Skinnerne havde en længde på 6,41 m, svellerne var uimprægneret fyrretræ. Banen var indhegnet, og derfor fik togene lov til at køre med den formidable fart af 75 km/t, hvilket var meget efter datidens forhold.

Økonomien

Omkostningerne ved banens anlæg var en meget indviklet affære med stat, kommune, privat og mange mærkelige aftaler om drift, leje, afgifter osv. Det vil føre for vidt at gå i detaljer med alle disse tal, og tallene er svære at sammenligne med vore dages priser.

Lokomotiverne, som blev indkøbt til banen, var af tysk fabrikat MASCHINENFABRIK ESSELINGEN og kostede 25.000 kr. pr.stk.. Det synes vi jo nok er billigt, men pengene havde jo en anden værdi dengang.

Vognmateriellet derimod var dansk og bygget på SCANDIA i Randers, som den dag i dag er producent af jernbanemateriel – sidst de nye IC3-tog, som DSB benytter, og som også bliver eksporteret.

Eneste opvarmning – en varmedunk

Passagervognene havde ingen opvarmning, så det har været en kold tur om vinteren at køre med disse vogne. Senere omkring 1886–87 fik man et system med varmedunke under sædeme, og endelig i 1892 fik man opvarmning

med damp fra lokomotivet.

Personvognene var naturligvis af typen med dør til hver kupé direkte udefra, så det har været endnu koldere at være konduktør end passager dengang.

En vognladning (6000 kg) kostede Ringe–Faaborg 11,00 kr.

De rent økonomiske problemer var meget vekslende, og der var både gode og dårlige år for jernbanen.

De to verdenskrige bragte også megen forstyrrelse i driften i form af mangel på kul og diesellole til driften.

Faaborg–Mommærk

I 1922 skete der en stor begivenhed, idet Faaborg–Mommærk færgeruten blev startet den 29. august med det formål at øge trafikken til det genvundne Sønderjylland. I årene op til anden verdenskrig gik dette også udmærket, men åbningen af Lillebæltsbroen i 1935 gav nogen konkurrence, da togene kunne komme hurtigere via Lillebælt–Fredericia end over Faaborg–Mommærk.

Under krigen havde man dels stort besvær med at skaffe diesellole – færgen havde iøvrigt fået installeret generatoranlæg – dels havde man de svære isvintre, som bevirkede, at færgen i ret lange perioder ikke kunne sejle.

DSB overtager driften

De rent ejermæssige forhold omkring de fynske baner vil det føre for vidt at komme ind på, de var nemlig ret indviklede.

Driften blev efterhånden ikke særlig rentabel, og i 1949 overtog DSB alle baneanlæg, og personalet

over i DSB-regi.

Dermed begyndte det at gå stærkt med at få afviklet banerne på Sydfyn og Fyn i det hele taget.

I 1962 stoppede man så for persontrafik på Ringe-Faaborg, og en epoke var slut.

Skulle personbefordringen have været bevaret?

Det er jo altid nemt at være bagklog; men nedlæggelsen som følge af dårlige driftsresultater skyldes efter min ringe mening en enorm mangel på smidighed og evne til fornyelse hos DSB i årene efter krigen. Hvis man havde indført

nogle lette enmandsbetjente tog mellem Ringe og Faaborg, der gik i pendulfart, skulle det have været muligt at oprettholde banen.

Konkurrencen på fragtområdet var naturligvis medvirkende til banernes dårlige økonomi, idet lastbilerne i disse år tog en større og større andel af fragten.

Godstransporten fortsatte en årrække endnu til Faaborg mest for transport fra A/S Jernvirke, der producerede en masse tungt udstyr.

Idag køres kun til Korinth fortrinsvis med bøgækvler fra skovene til Junchers Savværk i Køge. I Højrup bruges banen

en del af Superfoss, der har et større lageranlæg der.

Veteranbane

Som det vil være læsere bekendt via dagspressen, har Fyens Amt nu købt jernbanestrækningen Faaborg-Korinth og bortforpagtet den til Sydfyenske Veteranjernbane.

Veteranklubben, der blev stiftet i 1988, har nu kørt fire sæsoner i stadig fremgang, og det tyder på, at denne form for jernbanedrift er kommet for at blive.

Kilde:

Lars Viinholt-Nielsen: NYBORG-RINGE-FÅBORG Banen. Odense Universitetsforlag. 1981.

Sydvestbanen Odense–Nr.Broby–Faaborg

Af Ruby Langaa–Jensen

I anledning af at Syd Fyenske Veteranjernbane i 1992 har fået fod på egne skinner, skriver Ruby Langaa–Jensen følgende om den anden sydfynske jernbane Odense–Nr.Broby–Faaborg Banen, hvor ilde det gik den.

Optakten

På et byrådsmøde i Faaborg den 6. marts 1902 valgtes konservesfabrikant Mads Rasmussen og bankdirektør Th. Brorsen til repræsentanter for rådet ved forhandlinger med det nyoprettede udvalg, som arbejdede for en jernbane fra Odense over Nørre Broby til Faaborg eller Assens, som dog tidligt afslog. Det økonomiske grundlag var skaffet til Odense–Nr.Broby, men det var næppe muligt at opnå koncession, før ruten endte i en større by.

Mads Rasmussen havde på mødet argumenteret stærkt for banen, der ville blive til stor gavn for kommunerne på ruten, og beboerne ønskede den. Fra sin egen virksomhed vidste han, hvad det betød at få fragt bragt hurtigt frem. Odense–Ringe–Svendborg Banen havde eksisteret fra 1876, Nyborg–Ringe–Faaborg Banen fra 1882. Da Dansk Vin- & Konserves Komp. i 1889 blev etableret i Faaborg, var det fremhævet, at her fandtes havn og jernbane. På Vestfyn havde konservesfabrikken tegnet store arealer med grøntsager, især ærter, som det var af stor betydning at få hurtigt frem med den planlagte bane.

*Bestyrelsen på markvandring.
T.v. ses Mads Rasmussen.*

Økonomi og lovgrundlag falder på plads

I løbet af sommeren opnåedes de involverede kommuners tilsagn om aktieposter, og landstingsmedlemmerne konsult Hey, Odense, og gdr. N.K.Johansen, Ulbølle, bliver da anmodet om at ind-

sende lovforslag vedrørende den nye bane. Endnu manglede den økonomiske støtte fra Svendborg Amt. Jernbaneudvalget henvender sig personligt til alle amtsrådsmedlemmerne, Mads Rasmussen skriver til sin ven højskoleforstander og amtsrådsmedlem Christensen Randers, Ollerup og ønsker hans støtte, forklarer hvor uheldigt det vil være for Faaborg, hvis banen stopper i Br. Broby, kommunerne på ruten trænger til den, fordi deres veje er så dårlige, især i Jordløse-, Haastrup- og Trentemølleområdet. Han skal nu opsøge greven på Egeskov samt Schaffalitzky på Brobygård for at opnå deres støtte.

Jernbaneudvalget består af gårdejer J.P.Christensen, Horne, Mads Rasmussen, Th.Brorsen, sagfører Knudsen, Odense, driftsdirektør ved Sydfynske Jernbaner F. Kier og ingeniør Carlsen samt Schaffalitzky fra Brobygård. Sandsynligvis har Mads Rasmussen med sædvanlig situationsfornemmelse fået sidstnævntes tilslutning som medlem af udvalget. Folketingsmand for Venstre, Hans Poul Petersen, som ofte har fået opgaver tilstillet af Mads Rasmussen, sendes til indenrigsministeren for at fremskynde tilladelsen til, at Faaborg kommune tegner aktier for 100.000 kr.

og Svendborg Amtsråd for 200.000 kr. Han skal også skubbe på trafikministeren og søge foretræde for en deputation. Loven vedtages den 24/4 1903, bevillingen udstedes den 14/11 1903, og anlægssummen anslås til 2.250.000 kr.

Ekspropriation og anlægsarbejde

Der udsendes bekendtgørelse om ekspropriation i anledning af anlæggelse af en jernbanelinie Odense-Nr.Broby-Faaborg den 3/11 1904. Der er 132 grundejere, der skal kontaktes, deraf 5 i Faaborg, hvor havnen udgør den største og modtager 86.000 kr. i erstatning. Anlægsarbejdet udføres af A/S Det sydfynske Jernbaneselskab, og den 6/1 1906 påbegyndes det under ledelse af ingeniør cand. polyt. J.P. Steensballe. Der lægges 51 km spor, bygges 17 stationer, 2 holdepladser og 1 trinbrædt. Dertil kom en aftale med Sydfynske Jernbaner om at benytte deres stationsbygninger i Faaborg, Fruens Bøge og Odense.

De karakteristiske stationsbygninger

De nye stationsbygninger på ruten fik et karakteristisk udseende, bygget af røde mursten med omløbende hvide bånd.

Udvalget afløses nu af et jernbaneselskab bestående af 5 medlemmer med sagfører Knudsen som formand og af proprietær Larsen, Vejlegård, gårdejer N.Chr. Rasmussen, Nr. Broby samt Mads Rasmussen.

Arbejdet går godt og er færdigudført til oktober 1906. Navngivning af stationerne voldte lidt vanskeligheder. Mads Rasmussen må bede sin svoger Peter Hansen, Allested, der er sog-

Æresport ved banegårdspladsen. 2.10.1906.

nerådsformand, om at virke for at stationen her kommer til at hedde Allested-Vejle, som direktionen ønsker, et ønske der formentligt er fremsat af proprietær Larsen, Vejlegård. Han foreslår - strengt fortroligt - andragende fra beboerne til direktionen. Anderledes stiller det sig med et andragende fra beboerne i Falsled, som ønsker stationen mellem Millinge og Falsled kaldt "Falsled" og ikke "Steensgaard". Mads Rasmussen opsøger Greve Bille Brahe, Steensgaard, der har tilladt navnet, men denne ønsker ikke at ændre det.

Indvielsesfesten planlægges

Den 3. september er Mads Rasmussen i hofmarskallatet for at søge datoen for indvielsen ændret. "Byen har på den planlagte indvielsesdag den 2. oktober årets største marked, og såfremt kongeparret, Frederik den 8. og dronning Louise, foretager rejsen med kongeskibet "Dannebrog", vil havnepladsen i Faaborg som sædvanlig være opfyldt af markedsgøgl, ligesom der vil være en stor afskibning af heste fra havnen. Den 5. september har Mads Rasmussen været hos kongen med den officielle indvi-

delse, og kongen kan ikke flytte den oprindelige dato, og dette må ministrene og direktionen så rette sig efter".

Planlægningen af festen er begyndt, og Mads Rasmussen giver formanden sagfører Knudsen forslag og motivering for, hvem der bør inviteres fra Faaborg. Pastor Barsø, som fornylig har været i audiens hos kongen, skoleleder Leth Rasmussen, distriktslæge Bisgaard, handelsforeningens formand, teknisk skoles forstander E.N.Knippel og våbenbrødrenes formand. Den lokale afdeling af denne har 50 medlemmer, hvoraf flere har været med i Treårskrigen, og da kongen jo er deres protektor, ønsker de at blive forestillet for kongen ved ankomsten, da man mener, det sikkert vil behage ham. Formanden er let at kende, da han har et skævt ben efter sår i krigen! Desuden bør inviteres bankdirektør Th.Brorsen, Sydfyns Discountobank, Borger – og Haandværkerforeningens formand, Handels- og Kontoristforeningens formand, der er Mads Rasmussen, idet man er nødt til at lukke foreningens lokaler, som skal benyttes til festen, vil direktionen få skam, hvis der ikke vises dem denne opmærksomhed. Endelig skal nævnes mægler Melchior, der er ekspeditør for D.F.D.S. og er en meget afholdt borger i byen. Da festen skal stå i Faaborg, og byen ikke får andet ud af det end at måtte ofre 6-7000 kr. på udsmykning og illumination, synes Mads Rasmussen, at dette bør tages til følge.

Indvielsen – Faaborg smykket til fest

Indvielsen af banen blev en stor festdag. Ingen anden baneindvielse på Fyn

Konservesgården smykket til fest.

kan måle sig med den. Mads Rasmussen, der var en øvet festarrangør, har sikkert taget del i alt.

Kong Frederik den 8. og dronning Louise kom med tog og ekstrafærge til Nyborg med stort følge. Fra Faaborg udgik særtog over Ringe til Odense med de indbudte gæster. Her optoges flere, og man kørte til modtagelsen i Nyborg, hvor der blev holdt en række taler.

I Fruens Bøge steg man over i det festligt udsmykkede tog og kørte ud på den nye bane, hvor man gjorde ophold ved 10 flot pyntede stationer undervejs og påhørte taler, som kongen besvarede.

"Faaborg er usædvanlig smukt udsmykket," skrev en Odenseavis. *"Hvert hus var smagfuldt dekoreret, sjældent får man et så heldigt totalindtryk af en by i fest. Det tjener byen og dens borgere til ære."*

Festmiddag og taler

Om aftenen er der festmiddag på Rasmussens Hotel, hvor menuen er suppe, kogt laks, agerhøne, slikasparges, is og frugt. Direktionens formand sagfører Knudsen taler for kongeparret og Mads Rasmussen for kronprinsparret Christian og Alexandrine: *"Det er naturligt at*

Faaborg-Banen aabner

Mel.: Tænk Dem, Lassen and og spiste Boghvedegrød

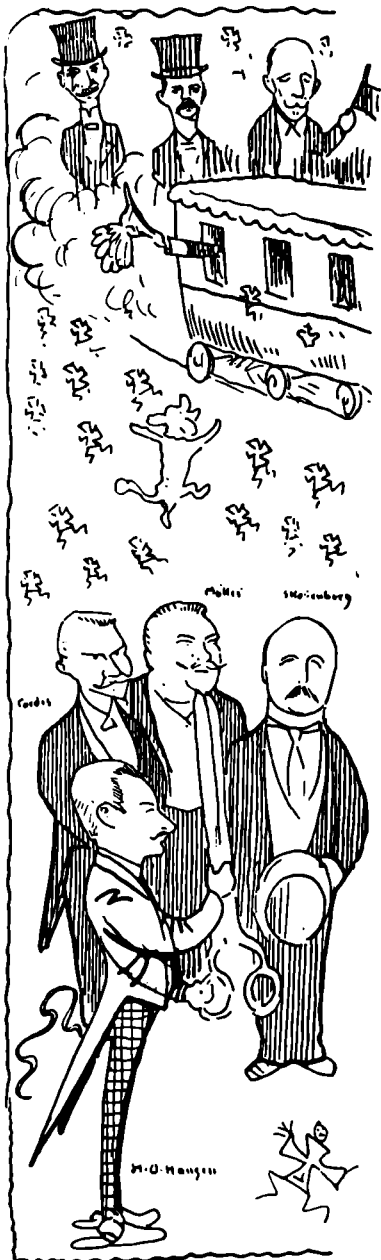
Højt fra Fluebjerg man ser et herligt Syn'
 blanke Skinner lyser gennem hele Fyen,
 Toget ruller frem til Fest
 ned mod Faaborg i Sydvest,
 og Faaborg staar paa Ho'det, Kongen er jo
 med som Gæst.
 Ja, Faaborg Du kan være glad, Du bli'r en stor
 og go' By,
 omtrent en lille Hovedstad, naar over Nørre-
 broby,

Turisterne Du nu kan ta',
 ja, skønne Faaborg, fryd Dig, fra
 Alverdens Lande ruller man til Faaborg a'.

Toget kør saa hurtig durch den smukke Egn,
 at man ikke Blomster plukke kan paa Vej'n,
 men en Udsigt har man her,
 som er mange Penge værd,
 se blot, hvor Helnæsbugten blinker der i Solens
 Skær;
 der ligger Lundegaard, hvor nok Kirstine Munk
 den Ære
 har haft at blive viet til Kong Christian den
 4de —

hist sværmed' Ellen Marsvin tidt,
 her Præst Hans Madsen saa sit Snit
 at sette Johan Rantzau og hans Hier i Trit.

Fortiden meget for Fyen gjorde, men
 Nutidens Fyen har ogsaa store Mænd.
 Den Gang Fyen Knudsen fandt,
 hver en Banehindring svandt,
 med Hjorth og Kier og Rasmussen han kom
 og sled og vandt;
 for Kier den rette Cæsar altid var paa Anlægs-
 pladsen,
 og Hjorth marschered' tappert frem med hele
 Sparekassen,
 og var til Tider Kampen slem,
 saa rykked' M. Rasmussen frem,
 han havde Grebet paa at konservere dem.

Personerne på tegningen overfor

Venstre midt for:

4 byrådsmedlemmer i Faaborg. Branddirektør J.C.C. Cordes, vejassistent L.H. Møller, borgmester S.P.H. Skouenborg, skrædder H.O. Hansen.

Højre side øverst:

Hotelvært på Rasmussens Hotel – Frederik Andersen, byrådsmedlem, konservesfabrikant Mads Rasmussen, medlem af A/S Odense-Nr. Broby-Faaborg Banens bestyrelse, byrådsmedlem, cementvarefabrikant J.R. Jørgensen, byrådsmedlem, tømrermester P. Nielsen.

På denne side midt for:

Sagfører Amtoft.

Personer, der er omtalt i versene:

Sagfører Knudsen, formand for A/S Odense-Nr. Broby-Faaborg Banens bestyrelse, F. Kier driftsdirektør ved Sydfynske Jernbaner, Hjort, ingeniør ved Sydfynske Jernbaner, fabrikant Mads Rasmussen.

Banen er aaben, Underet er sket,
saadan Rykmd har Faaborg aldrig set.
Paa den nye Banes Vel
bli'r der stænket godt i Kvæld
og mange skonne Taler holdt paa Rasmussens
Hotel,
igennem hver en Faaborgenser gaar en hellig
Bæven,
naar en af vore ses Ministre stikker ham paa
Næven,
og alle Banens Slidere
bli'r Kommandør' og Riddere
og Elefant, Etatser og saa videre.

Pengene Vej til Faaborg finde vil,
skinsyg nu blive Kerteminde vil,
Assens fælder Taarer, naar
Strømmen mer mod Syden gaar,
og stakkels Svendborg gyser for at faa sit Bane-
saar,
ja, næste Sommer bliver Faaborg hele Fyens
glade Sted,
og naar paa Dyreborg der ogsaa bygget bli'r
et Badested,
Saa bli'r Du, Faaborg, vældig seig,
saa finder man til Faaborg Vej,
og Kejser Wilhelm kigger osse ind til Dig.
C. A. A. A.

vore Tanker i Dag ikke alene gælder Deres Majestæter, men ogsaa Hs. kgl. Højhed Kronprinsen og Hs. kgl. Højhed Kronprinsessen og hele det øvrige kongelige Hus. Vi danske føler Glæde og Stolthed over, at Medlemmer af vort Kongehus, saavel af den foregaaende, som den nuværende Generation findes paa Tronerne rundt om i Europa, og at det, ude som hjemme, betragtes med Højagtelse og Ærefrygt. Men dette er dog ikke det væsentligste i Nationens Følelser, thi først og sidst er det Tryghedsfølelsen og Kærlighedsfølelsen, der gør sig gældende. Vi føler os stærkt og inderligt knyttet til vort Kongehus. – Og dette er ligetil – som vort Lands Natur er jævn, uden mange storslaaede Linjer og højtstræbende Tinder, saaledes er vort Folks Natur ogsaa jævn og føler sig tiltalt af det jævne og bramfri. Og jævn og ligefrem, venlig og bramfri var vor afdøde Konge. Og det er og var altid vor nuværende Konge og hele vor kongelige Familie. Netop derfor har Tilliden og Hengivenheden for vort Kongehus slaaet saa dybe Rødder hos vort Folk, netop derfor drages vi mod vort Kongehus med de borgerlige, jævne men stærke Følelser, som jeg har søgt at tolke. Deres Majestæter, maa det være mig tilladt at udbringe et Leve for Deres kgl. Højheder Kronprinsen, Kronprinsessen og hele det kongelige Hus."

Der fulgte nu flere taler af konseilpræsident J.C.Christensen og flere folketingsmedlemmer. Mellem gæsterne var ogsaa Mads Rasmussens hustru Christine, hvis bordherre var generalmajor Holbøll.

Selv i de små gader festede man. Her i Bøjestræde.

Den illuminerede by

Om aftenen var byen illumineret med tændte lys i alle vinduer og med rækker af kulørte lamper på Konservesgården. På Sydfyns Discontobank sås kongeparrets navnetræk i gastransparent med 300 flammer. Æresporten på Banegårdspladsen oplystes af 400 gasflammer, og i alle pladsens træer var kulørte lamper.

Gæsternes afrejse skete herfra efter flere taler. Kongen belønnede Mads Rasmussen med udnævnelsen til Ridder af Dannebrog, sagfører Knudsen fik Sølvkorset, proprietær Larsen, Vejlegaard og gårdejer R.E.Rasmussen, Nr. Broby fik Fortjenstmedaillen i sølv,

driftsdirektør ved Sydfynske Jernbaner, F. Kier, blev udnævnt til etatsråd, og de to arbejdsformænd H.Christensen, Ringe og L.Rasmussen, Odense fik Dannebrogskorset.

Hvordan det senere gik med banens drift

Driften af Odense–Nr.Broby–Faaborg blev forpagtet af A/S Sydfynske Jernbaner, den største privatbanesammenslutning her i landet, stiftet i 1874. Den byggede en del af banerne på Fyn og forpagtede driften af de fleste, men i mellemkrigsårene gik det af flere grunde dårligt for selskabet, og i 1949 opgav de forpagtningerne, som overtoges af D.S.B., således ogsaa Odense–Nr.Broby–Faaborg Banen, som D.S.B. drev i 5 år, men opgav som underskudsgivende.

Ejerne A/S Odense Nr.–Broby–Faaborg Banen turde ikke fortsætte driften, som var fordyret med 450.000 kr. årligt for at benytte D.S.B.'s stationer i Faaborg, Fruens Bøge og Odense, hvorfor banen blev nedlagt i 1954 og trådte i likvidation, som afsluttedes i 1964 med et underskud på 21.532 kr.

Kun i 48 år kørte der tog på banen, som blev modtaget med så stor festivitats. Men det oplevede Mads Rasmussen ikke.

Kilder:

Mads Rasmussens familiearkiv. Faaborg Byhistoriske Arkiv.

Niels Jensen: Fynske Jernbaner. 1976. Lars Viinholt Nielsen: Nyborg–Ringe–Faaborg Banen 1981.(O.U.)

Flere årgange af Faaborg Avis 1902–06 noteret i O.–N.–F.–banens arkiv, Faaborg Byhistoriske Arkiv.

Saglig Samling: Samfærdsel. F.Byhist.Arkiv.

Stamhuset Hvedholm som Fæstegods

Af N.V.Næsselund Nielsen.

I fortsættelse af tidligere artikler i STAVN fortælles her om Horne Sogns befolknings-sammensætning i 1787.

Landsbybefolkningens opdeling i grupperinger – "klasser".

I hele 1700-tallet var befolkningen på landet principielt delt i to hovedgrupper: godsejere og bønder. Bønderne var underkastet godsejeren økonomisk – via afgifter og arbejde – og socialt/juridisk, idet godsejeren bl.a. foretog vurderingerne af fæstegårde og fæstehuse ved ethvert skifte.

Inden for det feudale landsbyfællesskabs rammer eksisterede der naturligvis også en gruppering af fæstebønderne, nemlig en opdeling i forhold til, hvor stort et areal den enkelte havde brugretten til. Man var enten: *helgårdsmand*, *halvgårdsmand*, *boelsmand* (*kvartgårdsmand*) eller *husmand med jord*. Blandt den del af landsbybefolkningen, der ikke havde del i bymarken, fandtes også forskellige grupper: *husmandshåndværkere* og *indsidderhåndværkere* (indsidder = person, der bor til leje hos en gårdmand eller husmand uden at have fast tjeneste hos denne), *husmandsdaglejer* og *indsidderdaglejer*, *afvægtsfolk* samt *tjenestetyendet*. En selvstændig gruppe udgjorde også *de enlige kvinder*, der var innsiddere på gårde eller i huse, og som hovedsagelig levede af at væve, spinde og sy samt i nogen grad af høstarbejde (markarbejde). Længere nede på den

HVEDHOLM. Hovedbygningen er bygget i 1580'erne. Ladegården er bygget af kampesten og stammer fra midten af 1600 årene. (Kobberstiksamlingen)

sociale "rangliste" i landsbyen fandtes *almissenydere* og *hospitalslemmer*, og allerlængst nede var *de ikke-fastboende*, der vandrede omkring i landet fra den ene landsby til den næste og af og til tog daglejerarbejde, men for det meste tiggede sig frem.

Antallet af husmænd og innsiddere steg kraftigt i 1700-tallet, og især fra

1770'erne sker der forskydninger i de økonomiske forhold, som danner grundlag for en stadig skarpere modsætning inden for bondeklassen, for naturligvis kunne der være store forskelle inden for de forskellige lag af landsbybefolkningen – ikke alle klarede sig lige godt eller dårligt. Inden for husmands- og innsidderlaget var der forskel på de

enkeltes evner til at klare sig med det håndværk, småbrug m.v., som de beskæftigede sig ved – enkelte af husmændene, som f.eks. smeden og en evt. kromand klarede sig sikkert for det meste godt, og til eksempel den indsidder, der den 20. januar 1794 kunne betale 300 rigsdaler i indfæstning for en af de største gårde under stamhuset (på Illumø) har jo formentlig siddet ganske godt i det, medens andre af husmændene meget ofte havde det svært og somme tider måtte lade børnene tigge for at

klare sig, ja, endog selv måtte ud at bede om hjælp hos de andre i landsbyen. Også inden for gårdmandslaget var der store variationer; mens nogle i løbet af deres fæstetid kunne spare penge op til f.eks. at betale en stor indfæstning på en bedre gård, kunne andre knapt klare dagen og vejen og levede således med angsten for, at enkelt misvækstår skulle ødelægge deres økonomi fuldstændigt. Man taler så meget om landsbyfællesskabet med streg under "fælles"; det er nok et spørgsmål,

hvor "fælles" en husmand, indsidder eller tyende følte sig med gårdmændene, og hvor fælles gårdmændene indbyrdes følte sig, når nogle havde "i overflod" og andre dårligt til det daglige brød.

Horne Sogn 1787.

Ved folketællingen i 1787 hørte alt fæstegods i Horne Sogn under Hvedholm – der fandtes overhovedet ingen selvejerbønder. De forskellige grupperinger – klasser – kan deles op på følgende måde:

I	klasse: Godsejerklassen.	
II	klasse: Mellemklassen:	Præst, degn, skoleholder, foged/forvalter.
III	klasse: Bondeklassen:	1. lag: Helgårdsmænd, halvgårdsmænd, kvartgårdsmænd, møllere, værtshusholdere og smede. 2. lag: Husmænd: husmænd med jord, fiskere, håndværkere. Indsiddere: Håndværkere, fiskere, jordemoder, aftægtsfolk. 3. lag: Tjenestefolk under 35 år (fæstepontiale) <i>(35 år, fordi gennemsnitsalderen for fæsteovertagelse af gårde/huse var ca. 35 år)</i>
IV	klasse: Daglejer og Tjenerklassen:	Husmandsdaglejere, indsidderkarle, indsidderdaglejere, indsiddersoldater, andreindsiddere, tjenestefolk over 35 år.
V	klasse: "Pjalteklassen":	Hospitalslemmer, almissenydere.

Figur 1:

Godsejerklassen

bestod af netop afdøde Grev Preben Brahe's søster, den 76-årige frøken Anna Elisabeth Brahe.

Mellemlklassen

bestod af: 1 præst, 1 degn, 1 skoleholder og 1 ladefoged ved Hvedholm.

Bondeklassens 1. lag

bestod først og fremmest af gårdmændene. Disse var delt op i:

74 helgårdsmænd, 18 halvgårdsmænd, 2 kvartgårdsmænd og 1 møller, 1 værtshusholder og 4 smede.

Hele laget udgjorde ca. 40% af sognets samlede befolkning.

Bondeklassens 2. lag

bestod af: 10 husmænd med jord, 17 husmandsfiskere, 28 husmandshåndværkere;

endvidere: 59 håndværksindsiddere, hvor iblandt var en stor del enlige kvinder, 2 indsidderfiskere, 9 aftægtsfolk og 1 jordemor.

Hele laget udgjorde ca. 25% af sognets samlede befolkning.

Bondeklassens 3. lag

bestod af fæstepotentialet – tjenestetyendet under 35 år.

Af disse var der 218 ialt: 13 på Hvedholm, 7 hos mellemlklassen, 196 hos bondeklassens 1. lag og 2 hos bondeklassens 2. lag.

Laget udgjorde ca. 16,5% af sognets samlede befolkning.

Ialt tilhørte hele 81,5% af befolkningen i Horne Sogn i 1787 bondeklassen.

Daglejer- og tjenerklassen

bestod af: 2 husmandsdaglejere, 35 indsidderkarle og -daglejere, 4 indsiddersoldater og 3 øvrige indsiddere. Desuden bestod

laget af 32 tjenestetyende over 35 år fordelt på 20 mænd og 12 piger. Af de 32 var 7 ansat på Hvedholm, 3 hos mellemlklassen,

21 hos bondeklassens 1. lag og 1 hos bondeklassens 2. lag.

Denne klasse udgjorde ca. 12,5% af sognets befolkning.

"Pjalteklassen"

bestod af 5 hospitalslemmer og 26 almisenydende og betlere. Klassen udgjorde knap 5% af sognets samlede befolkning.

Folketællingen viste, at der boede 1301 personer i Horne Sogn, fordelt således:

Home by: 802. Bjerne by: 281. Bøjden by: 154. Dyreborg: 64.

Figur 2

Gårdmænds og husmænds fæste-situation.

Ud fra folketællingen 1787 sammenholdt med fæstebrevene for Home Sogn i hele 1700-tallet har det været muligt at beregne såvel fæsterens (gård- og husfæster) alder på indfæstningstidspunktet som alder ved fæsteafståelsen og dermed fæstelængden. Gennemsnitsalderen ved henholdsvis indfæstelsen og afståelse af fæste giver begrundet formodning om, at fæstelængderne har været på ca. 30 år – med en indfæstning i 30-årsalderen og afståelse af fæste i 60-årsalderen som det normale. Over halvdelen af alle fæstere, der sad ved fæstet i 1787 i Home Sogn havde fæstet gård eller hus i en alder mellem 30 og 39 år og lidt under halvdelen afstod fæstet i en alder mellem 60 og 69 år. En undersøgelse af årsagerne til afståelse af fæste før 60-årsalderen foretaget for perioden 1787–1801 viser, at ud af 16 gårdfæstere, der afstod fæste før det 60. år, skyldtes det for de 15's vedkommende: død. Kun på en halvgård i Bjerne måtte en 55-årig fæster i 1797 "oplade og afstå" til en 31-årig tjenestekarl, også fra Bjerne by. For husmændenes vedkommende gjaldt, at for 7 ud af 10, der i samme periode afstod fæste før det 60. år, var årsagen: død. For de øvrige 3 var årsagerne: – i 1788 frasagde værts-husholderen på Bøjden sit fæste i en alder af 42 år og efterfulgtes af en tidligere tærsker på Hvedholm. I 1791 frasagde en 50-årig husfæster i Home sit fæste til fordel for sin stedsvigersøn; og endelig "oplod og afstod" en 54-årig beolmsmand i Home i 1797 sit fæste til fordel for en 31-årig landsoldat, der

Det 18. århundredes idealbillede af en hovbonde.

blev gift med den forrige fæsters søsterdatter.

Af de 26 fæsteskitter på Home Land i perioden 1787–1801, hvor den afgående fæster var under 60 år gammel, skyldtes 22 af skiftene, at fæsteren var død, og i de øvrige 4 tilfælde ser det ud til, at

skiftene er sket ved fæsterens eget ønske herom. – Det kan således konstateres, at livsfæstet i sidste halvdel af 1700-tallet i Home Sogn synes sikret.

Fæsteskitårsager

Grundlæggende for fæstevæsenet i Danmark var lige fra 1500-tallet: LIVSFÆSTET, udvidet til også at gælde for enkens livstid – så længe hun var enke. I hele 1700-tallet var det normalt, at hvert andet fæsteskitte på en gård skyldtes forrige fæsters død. Fæstebrevene opererer ud over "død" med flere andre årsager til fæsteskitte: Hvor det direkte i fæstebrevet siges, at skiftet skyldes "forsiddelse", betyder det, at fæsteren ikke kunne opfylde sine forpligtelser, og godsejeren i henhold til loven havde ret til at bryde fæstet.

Af de øvrige grunde, nedskrevet i næste fæsters fæstebrev, til at forrige fæster måtte opgive fæstet var: "alder og svaghed", "alder, svaghed og fattigdom", "godvilligt afstået", godvilligt afstået "med betingelse om at måtte fortsætte så længe man ville, og derefter gå på aftægt hos den nye fæster". ("Lovning").

En undersøgelse af bevarede fæstebreve ved Stamhuset Hvedholm for perioden 1730–1799 viser, at ved over halvdelen af fæsteskitterne var årsagen, at forrige fæster var død, og af de over 800 skifter skyldtes kun 13 "forsiddelse". Fæsteforholdene i Home Sogn må således betragtes som meget sikre i 1700-tallet. Et andet tegn på at fæsteforholdene var sikre understreges af, at FAMILIEFÆSTET i sidste halvdel af 1700-tallet var af stigende omfang på

Hvedholm Gods og Stamhus. Familieforbindelsen mellem den forrige fæster og den nye kunne såvel være: søn, svigersøn eller anden familieforbindelse som: at den nye fæster ægtede enken efter forrige fæster og dermed kom i familie med denne. Sidstnævnte "enkefæste-system" voksede meget stærkt i slutningen af 1700-tallet.

Husmænd og indsiddere

Som det fremgår af tabellen figur 3 over husmænds og indsidderes erhvervsmæssige sammensætning i Home Sogn 1787, var der i høj grad forskel på fæstehusmænd og indsiddere. Medens den typiske beskæftigelse for husmænd var: håndværker, bonde eller fisker, så var dette ikke tilfældet for indsidderfamiliernes forsørgeres vedkommende.

	Innsidder	Husm
Dejn, skoleholder, krovært	0	4
Håndværkere	13	44
Bønder, fiskere	1	39
Bondekarle, daglejere	22	4
Enlige arb.duelige kvinder	34	6
Almissenydere	21	1
Aftægtsfolk	6	0
Soldater	3	0
Andre	0	2

Figur 3

En betydelig del af indsidder-gruppen bestod, som det ses, af enlige kvinder, almissenydere og aftægtsfolk, og medens hele 83% af husmændene var husejere med jord, fiskere eller håndværkere, var kun 14% af indsidderne

	Husmænd:	Innsiddere:	Ialt:
Skræddere	5	6	11
Træskomænd	6	2	8
Smede	4	0	4
Bødkere	3	1	4
Hjulmænd	2	2	4
Vævere	3	0	3
Tømmermænd	2	0	2
Snedkere	2	0	2
Urmagere	1	1	2
Drejere	1	1	2
Skibstømrer	1	0	1
Murermester	1	0	1
Kurvemager	0	0	1
Skomager	1	0	1
Tagtækker	1	0	1
Pottemager	0	1	1
Skærsliber	0	1	1
	31	18	49

Figur 4

dette. (Ca. 1/3 af indsidder-håndværkere var forøvrigt skræddere – normalt de mindst værdsatte blandt håndværkere).

I 1787 var der i Home Sogn dobbelt så mange indsidderfamilier (142) som husmandsfamilier (70), men hvis man ser på, hvor mange personer der var afhængige af henholdsvis husmands- og indsidderforsørgeren, så var der 196, der var afhængige af de 70 husmænd; medens der kun var 154, der var afhængige af de 142 indsidder-forsørgere.

Håndværkere

Af tabellen figur 4 kan håndværkernes sammensætning i Home Sogn 1787 aflæses. De mandlige håndværkere med deres familier udgjorde ca. 14% af sognets samlede befolkning.

Ifølge Danske Lov måtte kun ganske bestemte håndværkere bo og virke i landsbyer – nemlig: skræddere, træskomagere, grovsmede, bødkere, hjulmænd, vævere, tømmermænd, murere, pottemagere, teglbrændere og skindere. Lidt over 20% af de håndværkere, der arbejdede i Home Sogn 1787 hørte ikke til nogen af disse af loven tilladte landsbyhåndværkere, og så vidt vides, har der ikke været lovændringer med udvidelse af de tilladte håndværksfag fra Danske Lovs udstedelse i 1683 frem til 1787, altså: hver 5. håndværker i sognet var ulovlig!

Landarbejdergruppen

Folketællingen viser, at landarbejdergruppen i Home 1787 var sammensat, som det fremgår af figur 5.

Det skal her bemærkes, at hele 45% af

Figur 5.	Mænd:	Kvinder:	Ialt
Husmandsdaglejere	2	2	4
Indsiddere:			
Bondekarle + daglejere	32	33	65
Soldater + ukendt erhverv	9	8	17
Aftægtsfolk hos landarbejdere		1	1
Tjenestetyende over 35 år	20	12	32

indsidderkvinderne over 35 år sad som enlige indsiddere, der skulle klare sig selv ved at spinde, sy, væve og gå på dagleje – godt halvdelen ernærede sig som spindersker og syersker, ca. 1/3 som væversker og resten som daglejere. Som resultat af kvindernes højere levealder var der bestandigt et overskud af kvinder, der ikke blev gift eller som hurtigt blev enker og siden måtte klare sig selv på den ene eller anden måde. De udgjorde en arbejdskraftsreserve i landbrugets travleste tid, og resten af året udførte de "hjemmeindustri" – hovedsageligt fremstilling af bondeklæder o.l., som de solgte til bønderne eller på torvet i Faaborg.

Tjenestetyendet

Tabellen Figur 6 viser tjenestetyendets sammensætning og aldersopdeling.

Det ses, at der var nogenlunde ens antal piger og mænd i tjeneste, og at kvinderne i mindre grad end mændene vedblev af være tjenestetyende resten af

livet. Det bemærkes, at af de 15–30-årige var omkring halvdelen ude at tjene, medens andelen herefter falder jævnt, og blandt de 45-årige var det en sjældenhed at være tjenestetyende.

Tjenestekarle, navnlig de der var gårdmandssønner, var ofte i stand til efter 10–15 års tjenestetid at betale indfæstning til en gård. I Home Sogn var gårdmandslaget i meget høj grad selvrekruiterende, og en større del af gårdmandssønnerne tjente på faderens gård, for senere at overtage denne. – Hjemmegående gårdmandsbørn udgjorde en stor del af de 15–35-årige i sognet. H o s hvem tjente så disse mennesker, og var der forskel på tjenestetyendets alder hos de forskellige grupper, de tjente hos?

Som det ses af tabellen figur 7 tjente langt den overvejende del hos bondeklassens 1. lag – det vil først og fremmest sige gårdmændene. Endvidere kan ses, at det tjenestetyende, der var på hovedgården, gennemgik en ældre end det øvrige tjenestetyende – et ud-

Alder: (år)	Mænd:	Kvinder:	Ialt:
5-9	3	2	5
10-14	25	27	52
15-19	18	17	35
20-24	29	27	56
25-29	19	21	40
30-34	16	14	30
35-39	8	9	17
40-44	5	2	7
45-49	0	0	0
50-54	0	1	1
55-59	4	0	4
60-64	1	0	1
65-69	1	0	1
70-74	0	0	0
75-79	1	0	1
Ialt	130	120	250

Figur 6

tryk for at godsejerklassens tjenestefolk i højere grad havde fået en livsstilling end de øvrige tjenestefolk.

Tjenestefolkenes samfundsmæssige placering var først og fremmest den at være arbejdskraft for gårdmændene, og dernæst at udgøre den gruppe, der var rede til at overtage et fæste. Det skal

anføres, at langt fra alle "almindelige" tjenestefolk i slutningen af 1700-tallet kunne regne med at få tilbudt en fæstegård eller et fæstehus. Udviklingen gik i retning af, at stadig flere af tjenestefolkene – når de ophørte med at være dette – blev daglejere, landarbejdere eller håndværkere med en lille indsidderbolig; og i takt med hoveriets afløsning blev dette endnu mere udtalt.

Soldaterne.– Soldatertjenesten i 1700-tallet

Ved forordning af 22. februar 1701 blev påbudt udskrivning af 1 soldat af 20 tønder hartkorn, – dette ændredes i 1724 til: af 32 tønder hartkorn. (Under Store Nordiske Krig 1709–20 var det flere gange kommet til ekstraudskrivninger).

Da landmilitsen blev genoprettet i

Til venstre: Menig fra Det nordjyske nationale Infanteriregiment i mundering fra 1758, rød med hvide gamacher (Rigsarkivet).

Til højre: Figur – klædt halvt i bondebragt, halvt som landsoldat, Odense 1774. (Fynske Minder 1957, s. 59, Clausen).

	Ialt	Alder	5-9	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-
Godsejerklassen	20	M	0	0	0	1	1	2	0	1	3
		K	0	0	0	4	3	2	2	1	0
Mellemklassen	10	M	0	1	0	0	1	0	0	0	1
		K	0	1	1	0	1	2	2	0	-0
Bondekasse: 1.lag	217	M	3	24	18	28	17	14	8	4	3
		K	2	26	15	23	16	10	5	1	0
Bondekasse: 2.lag	3	M	0	0	0	0	0	0	0	0	0
		K	0	0	1	0	1	0	0	0	1

Figur 7.

1733, blev der kun udskrevet 1 soldat af 60 tønder hartkorn. Dette øgedes ved oprettelsen af en reservehær i 1742, således at der til denne blev udskrevet 1 soldat af hver 120 tønder hartkorn.

Tjenestetiden var i hele Frederik IV's regeringstid 6 år – bortset fra krigstid. Under Christian VI øgedes tjenestetiden for mandskab under 30 år til 8 år, altså en tjenestetidsskærpelse. For soldaten var selve tjenesten ikke særlig tyngende: eksercits hver søndag 1 time om vinteren og hver anden søndag i 2 timer om sommeren. Hertil kom kompagni- og regimentsøvelser på tilsammen 12 dage årligt.

Fæstebonden skulle ikke blot undvære soldaterkarlen i tjenesteperioderne, – han skulle også betale soldaten samme løn, som de andre karle fik. Dette har naturligvis generelt betydet, at soldaterne har haft sværere ved at skaffe sig tjeneste og må anses som en af årsagerne til, at soldatertjenesten ikke ligefrem

blev betragtet som attråværdig.

Soldater i Horne Sogn.

I 1787 var der ialt 35 soldater ud af den mandlige befolkning mellem 15 og 40 år. (De, der eventuelt gjorde tjeneste ved de "geworbne" regimentter, er ikke medtaget). Den aldersmæssige fordeling var således:

- 15-19 år: 4.
- 20-24 år: 14.
- 25-29 år: 12.
- 30-34 år: 4.
- 35-39 år: 1.

Tjenestekarlene udgjorde langt den overvejende del af soldaterne; af de 35 var kun: 2 gårdmandssønner, 1 husmandssøn og 4 indsidere – resten var tjenestetjyende.

Den omstændighed – at kun een eneste soldat i Horne Sogn var over sit 32. år, og kun een soldat var under 19 år – viser, at soldatertjenesten for de færreste

af soldaterne har været af så lang varighed, som der kunne kræves. De fleste har ret tidligt i deres soldatertid fået tildelt et fæstemål, hvilket fremgår af fæstebreve fra 1780-87 i Brahesminde Godsarkiv, som giver oplysning om, at den tiltrædende fæster havde været landsoldat eller dragon i så og så lang tid.

Den gennemsnitlige tjenestetid for de soldater i Horne Sogn, der fæstede gård eller hus, lå på godt 3 år; – en i forhold til det, der var fastsat i love og forordninger, meget kort tjenestetidslængde.

Kvinderne

Kvinderne udgjorde godt halvdelen af Horne Sogns befolkning over 15 år i 1787. Halvdelen af dem var gift, medens 18% var selvforsørgende, 17% var tjenestepiger under 35 år og 14% var hjemmeboende "børn".

Hvis man ser på kvindernes fordeling i de forskellige lag af : bondekasse

Almuekvinde fra 1700 årene. Tegning Mikkel Fosie sognepræst ved St. Mortens Kirke i Randers. (Kobberstiksamlingen).

daglejerklasser og "pjalteklasse" springer det i øjnene, at en meget stor procentdel af kvinderne har været enlige indsiddere, der ernærede sig ved at væve, spinde og sy. En fordeling af disse indsiderkvinder og andre "selvforsørgende kvinder i sognet ser således ud:

Enker efter gårdmænd og husmænd m. jord: 3
 Jordemor: 1
 Daglejerske: 1
 Sy-, spinde- og væversker: 44
 Tjenestepiger over 35 år: 12
 Aftægtsindsiddersker: 1
 "Pjaltekvinder": 18

Aldersmæssigt var kvinderne mellem 15 og 94 år, og det fremgår – hvad der måske ikke er så overraskende – at i aldersklassen 56 – 70 år er der en særlig stor procentdel af kvinderne, der måtte forsørge sig selv.

Kvinderne blev gennemgående tidligere gift end mændene, og sammenholdt med kvindernes højere gennemsnitlige levealder betød dette, at en større del af kvinderne blev enker. Mændens "fæste-enkerne" som regel blev gift igen med en yngre fæster, så var dette ikke gældende for indsiderenkerne – de forblev som regel enker og måtte, når de ikke længere kunne overleve ved at sy, væve, spinde eller gå på dagleje, leve på enten godsejerens eller de øvrige landsbybeboeres nåde og barmhjertighed, i form af enten sognealmisse eller ved regulært tiggeri.

Kvinderne blev generelt tidligt nedslidte. Ikke alene på grund af hårdt arbejde, men i høj grad også af for mange barnefødsler. I 1787 var der i Home Sogn 258 kvinder mellem 18 og 44 år ("den fødedygtige alder"). I gennemsnit fødtes der i sognet i 1780'erne 33 børn pr. år. Da langt fra alle kvinderne var gift, og da børn uden for ægteskabet var en omend ikke helt sjælden så dog en ikke udbredt foreteelse, vil antallet af fødsler for gifte kvinder i gennemsnit i løbet af de 26 "fødedygtige" år være omkring 5 børn, hvoraf 1/4 døde i løbet af det første leveår, og yderligere en lille fjerdedel i løbet af de følgende 14 år.

I det daværende samfund – præget af feudalisme og patriarkalisme – var kvinderne såvel samfundsmæssigt som

ideologisk stillet i baggrunden; men – det må ikke få os til at overse og fejlvurdere den overordentlig vigtige og meget betydningsfulde opgave, som de havde med at styre: HJEMMET. Hjemmet omfattede som regel ikke som i dag to men tre generationer. De tre generationer bestod af bedstemoderen (evt. også bedstefaderen), sønnen (evt. sønnerne) med kone og børn.

Inden for dette familiehieraki havde børnene deres ganske bestemte plads, afhængig af køn og alder, og denne plads i hjemmet havde ganske nøje definerede pligter og rettigheder. I en tid, hvor skolegang var et noget sjældent fænomen, var familiens børn (før konfirmation) ikke skilt ud og placeret i den særlige uddannelsessituation, der skabes ved skolegang. Børnene var på godt og ondt medlemmer af det eksisterende landsbysamfund. De blev i modsætning til i dag i højere grad betroet et arbejde: pasning af mindre søskende, hjælp ved malkning, være hyrder, arbejde i hjemmet m.v., som ifølge dets karakter gav et dybtgående indblik i hverdagen og i "produktionsprocessen".

I denne familieopbygning og denne betydning af hjemmet indtog den ældre og den gamle kvinde en nøgleposition! Såvel socialt som opdragelses- og arbejdsmæssigt var det hende, der sad inde med den største viden og erfaring, og da hjemmet – foruden at være arbejdsplads for kvinder og børn – også var et uddannelsessted (en skole) for den proces, ethvert menneske må gennemgå for at lære sit samfunds værdinormer, adfærdsmønstre og rolleforventninger at kende, var kvindernes

"arbejde" i hjemmet af største betydning – ja, uundværlig for såvel familiens hverdag som for dennes og for samfundets fortsatte eksistens.

Kilder:

Morten Kærn: Sociale og økonomiske forhold på Hvedholm Gods og Stamhus i det 18. århundrede (manuskript).

Brahesminde Godsarkiv.

Folketællingslister og kirkebøger for Horne sogn.

Horne Lands Folkemindesamlings arkiv.

Fr. Skrubbeltrang: Det danske Landbosamfund.

Illustrationer:

Dagligliv i Danmark i det syttende og attende århundrede. 1720–1790. Red. Axel Steensberg.

Kbh. 1971.

Børn, der vogter svin. Udsnit af prospekt af Hasle 1754. Müllers pinakotek. Det kongelige Bibliotek.

Præstegården i Svanninge anno 1690

Af Bent Hansen Skaef

MANGE AF DE store, gamle træer i Svanninge præstegårds have og tilstødende skov har i sidst forgangne vinter været udsat for en sand motorsavs- saksre. Fra et skovbrugsmæssigt syns- punkt er det utvivlsomt en rigtig og måske endda særdeles tiltrængt beslut- ning, af hensyn til den fremtidige skov- fornyelse på længere sigt. Men alligevel følte det som en smerte i sjælen, hver gang en af de gamle kæmper segnede og med klagende lyd afmægtig styrtede omkuld.

Som nu den kæmpemæssige elm i nordlige kant ind mod den tidligere frugthave, som en humoristisk præst i trediverne kaldte "*De fire Evangelister*", fordi den umiddelbart over jordsmonnet havde delt sig i fire stammer, der hver for sig nu havde nået et betydeligt om- fang, og vel var sine ti-tolv meter høje.

Den fælles krone var imidlertid be- gyndt at blive tynd, og løvhanget næsten gennemsigtigt sommeren igennem. En hidkaldt ekspert vurderede, at *evangeli- sternes* livsaften stundede til, og en fugtigkold februardag ydede motorsaven aktiv dødshjælp.

På rodstykket talte jeg, inden det blev kløvet, mere end to hundrede årringe. De fleste var ganske smalle, et par millimeter, andre, dog kun få og spred- te, var op mod en centimeter brede og

vidnede om både gode og mindre gode vækstår gennem tiderne.

Alt det og meget mere, havde den gamle kæmpe kunnet fortælle om, hvis ellers vi mennesker var i stand at nå ind til og forstå dens bevidsthed. Det er vi ikke, og i stedet må vi lade os nøje med, hvad mennesker selv har nedskre- vet i dokumenter på papir, som andre gamle træer gennem tiderne har måttet lægge krop og ved til...

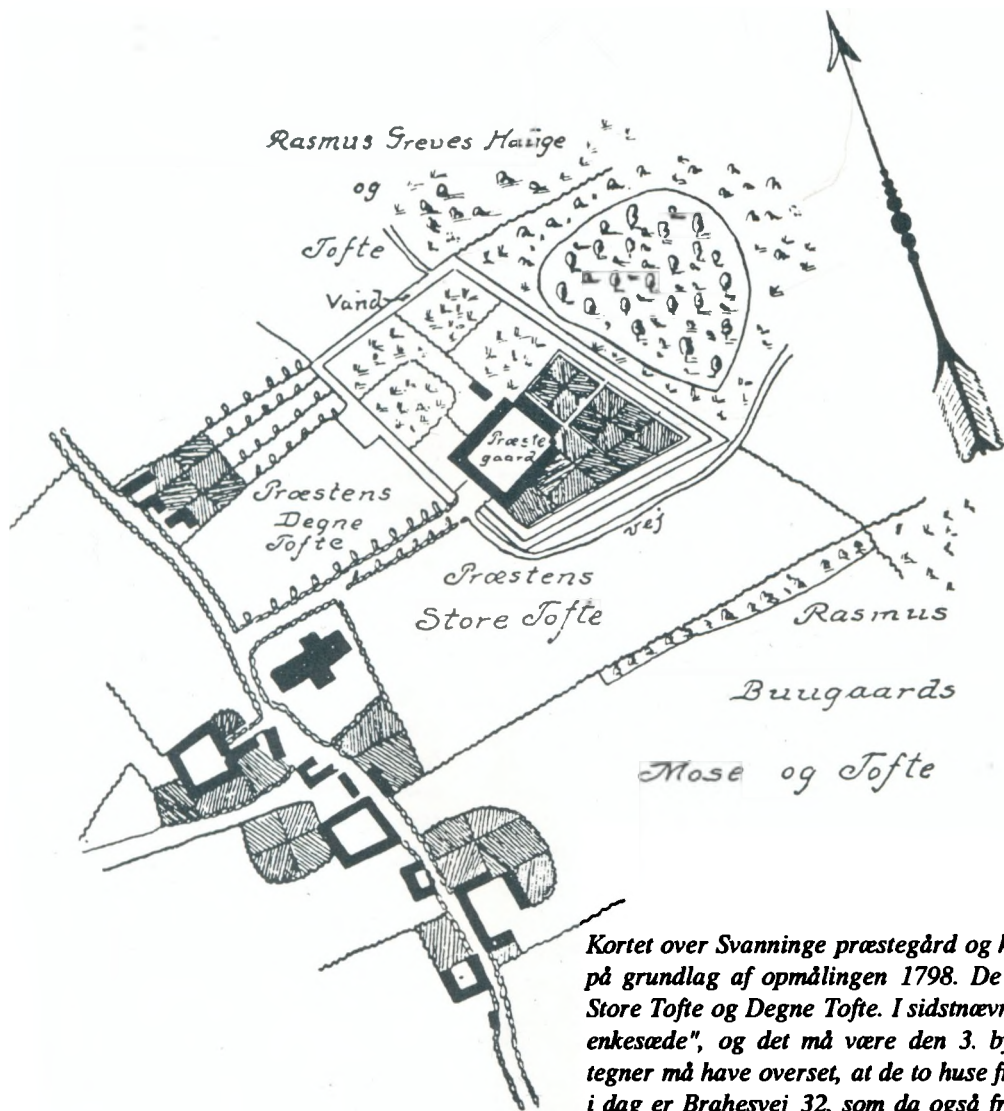
*

Nogle af de ældste beretninger i Svan- ninge Folkemindesamling, hvor præ- stegården og dens beboere er direkte nævnt, stammer angiveligt fra: "*Notitser i en paa Universitetsbiblioteket værende haandskreven fortsættelse af Blochs Fyenske Geistligheds Historie*". Herfra er følgende uddraget af registrator i det kongelige Geheimearkiv N. M. Petersen til et fornemt festskrift forfattet af sog- nepræsten J. F. Leth og Fyns biskop Nicolai Faber, som iøvrigt selv var født i Svanninge, og hvis slægt endnu har forgreninger i sognet ... Skriftet blev udgivet i anledning af kirkens genind- vielse efter den gennemgribende om- bygning i 1837 og fra det citeres: "*Under Sognet Svanninge findes først nogle Bemærkninger om Navnet, der før*

hedte Svanevig, dernæst om Kirken og dens Klokke. Saa følge Præsterne: Hans Henrichsen, om hvem Intet uden Navnet er bemærket. Saa Hr. Hans Madsen, om hvem det hedder: "Ret har denne Mand i disse mørke Tider gjort sig af Troskab og Redelighed bekjendt for Efterkom- merne; thi han i Feidens Tid 1535 ud- forskede Fiendens, de Lybskes Anslag, som i Grev Christopher af Oldenborgs Tid var falden ind i Fyen, og berettede samme til Feltherren Hr. Johan Rant zau, men derudover udstod megen Nød."

Nu følger Sønnen Jørgen Hansens Beretning om, hvordan Hans Madsens Hustru og Børn tiggefærdige maatte forlade Præstegaarden efter Fiendens Hærjen. Endelig sluttes med de Ord: "Hr. Hans Madsen levede endnu 1545 og var da Provst udi Salling Herriet, og vart med til at dømmes i den bekjendte celebre Sag om, hvem Græsset og Træ- erne paa Kirkegaarden tilhører".

Hans Madsens søn Jørgen Hansen, der iøvrigt senere selv (c.1562-1605) var præst i Svanninge, nævner altså ikke direkte, at præstegården i 1535 blev afbrændt af de lybske tropper. Det kan dog meget vel være sket som reaktion på, at præsten så åbenlyst og aktivt havde taget parti for modparten i greve- fejden.

Kortet over Svanninge præstegård og kirkes nærmeste omgivelser er skitseret på grundlag af opmålingen 1798. De i artiklen omtalte tofter er her nævnt Store Tofte og Degne Tofte. I sidstnævnte byggedes i 1700-tallet et "Degne-enkesæde", og det må være den 3. bygning på kortet (Brahesvej 30), hvis tegner må have overset, at de to huse fra 1690 faktisk var sammenbyggede og i dag er Brahesvej 32, som da også frem til for ca. 30 år siden var bolig for 2 familier. – Længs vejen rundt om kirken ses nederst til højre Kastaniely, og nærmere kirken Brahesvej 24–26. Til venstre for vejen først Smedestedet, så skolen og dernæst den senere udflyttede Tidselkroggård og Karen Brahes Hospital. – Den da planlagte Kirkegydes udmunding er endnu 1798 spærret af et hus, og ved indkørslen til Kirkelygård ses også et par bygninger, som nu er borte.

Kongehyldningen.

I en langt nyere *"Beskrivelse af Svanninge Sogn"* skrev nu afdøde lærer i Millinge Marius Lauritsen om Hans Madsen: *"Af Svanninge Præst gik der Ry i Grevefejdens Dage. – Salling Herreds Præster hyldede ved Underskrift Christian den Tredie Ste Paaskedag 1535 i Vester-Hæsinge – med Hans Madsen, Biskoppens Officials in spiritalis (vikar i åndelige anliggender), (forf.kommentar) i Spidsen. – Hans Madsen var 1531 katolsk Klosterforstander i Faaborg – med Svanninge som sit Kirkesogn – og luthersk Præst i Svanninge Sogn 1536 samt Provst i Salling Herred 1545."*

At Hans Madsen har været en fremsynet og initiativrig mand er uomtvisteligt. Han var således, flere år inden den lutherske reformation 1536 blev officiel, i stand til ikke blot at frigøre sig for det katolske præsteskabets cølibat, men til trods herfor alligevel at bevare sin status som biskoppens åndelige vikar i Salling herred og bebo præstegården i Svanninge med hustru og børn, indtil de sommeren 1535 blev fordrevet af de lybske krigskarle.

Horne eller Svanninge?

Hans Madsen blev efter grevefejden belønnet med det fede Horne præstekald, der med sine 150 tiendeydere var det største på Fyn. Her døde han vistnok 1561 eller 1562 og blev afløst af sin ældste søn Mads Hansen. En anden tradition mener, at Hans Madsen forblev i Svanninge og holdt vikar i Horne, indtil sønnen kunne overtage dette kald; men de forskellige kilder er for upræcise

og modstridende til, at noget sikkert kan udledes herom.

I rækken af efterfølgende præster i Svanninge præstegård gør Jacob Hansen Hjort (1641–1664) sig bemærket ved at vidne til fordel for den unge Karen Jørgensdatter, der for Salling Herredssamfund 1646 af de Svanninge bymænd var anklaget og udlagt som heks. Hans inderlige forbøn for den unge pige bevirkede, at tinget frafaldt tiltalen, men pålagde præsten *"grundigt och hardeligen at manuducere Quindfolket udi den sande Christendom"*.

En situationsrapport.

Om selve præstegården er der kun smuler at finde af skriftligt materiale fra før 1690, men så dukker et dokument op, som indeholder en særdeles grundig rapport om såvel præstegårdens status som præstens egen situation i sognet. Det er et omfattende dokument, skrevet 1690 af sognepræsten Hans Oluffsen Tage, stilet til kongen (Christian 5.) og argumenterende for en klage over den nye matrikel, der just var blevet indført 1688. Sognepræsten skriver bl.a.: *"Svanninge Præstegaards Taxt udi dend Ny Matricul er Elleve Tønder og En Skp., Svineolden 1 Fjk. 1 Alb. Her foruden er af en Irring og Vildførelse til Præstegaarden lagt af en Kirkejord 1 Tdr. 4 Skp."* (hartkorn)

Var det Tornehaverne?

Klagerne drejer sig om en jordlod, kaldet Tjørnetofte, som oprindelig var kirkejord til Svanninge kirke, men ved et gavebrev efter reformationen og gre-

vefejden af Christian 3. blev skænket de Svanninge præster til nytte og underhold og tillagt præstegården. Det var nok sket i taknemmelig erindring om Hans Madsens berømmelige dåd under fejden.

På denne jord havde de efterfølgende præster ladet opføre to husmandssteder eller "bool". Deres takst i matriklen fra 1664 var samlet 1 td. 4.skp. hartkorn, lagt under præstegården. I matriklen 1688 blev de to "bool" hver for sig tekseret til 6 skpr. hartkorn, uden at præstegårdens hartkorn reduceres tilsvarende. Og det er præsten naturligvis utilfreds med.

Sandsynligvis drejer det sig om en lokalitet beliggende ved Vængegyden, der i dag hedder Tornehaverne, og som foruden forskellige skovparter og en jordlod netop tilhørende præstegården også omfatter to mindre landejendomme. Det kan meget vel være disse to oprindelige "bool", der er de klagen omhandlede.

Præsten fortsætter: *"Svanninge Præster haver efternævnte Tjørnetofte og et Bool som tilforn haver ligget til Svanninge Kierke. Men er af højloufflig Ihukommelse Kong Christian den 3. lagt til Svanninge Præsters Underholdning mod saa skeel, at de skulde af Tjørnetofften og Boliget give aarlig til Svanninge Kierke 12 Skp. Biug. Boolsmanden og Husmændene yder deres Landgilde til Præsten og siden giver Præsten saa meget fra sig meldt er."*

Halvanden gårds grund.

Hans Oluffsen Tage beskriver meget nøje såvel sin egen situation som præstegårdens forhold. Det fremgår således,

at der i sognet er 74 tiendeydere, men de er kun ringe og slette til at betale. Til gengæld tager bymændene det ikke så nøje med præstens andel i udgifterne: *"den almindelige Byhandel angaaende"* og skulle det endelig komme så vidt, at forsømmelser med vedligehold af tilpligtede gærder og hegn eller lignende var for grove, blev der givet: *"Vide (bøde) efter otte Mands Læg (dom), men pantes aldrig(!)"*.

Præsten nyder offer på de tre store højtider, men ingen Sct.Hans-rente, selv om de tre bededage for sæden, denne rente skulle være betaling for, troligen holdes. Om præstegården hedder det bl.a.:

"...Beskaffenhed bestaar udi at dend opbygges og vedligeholdes af Svanninge Præster selff, dend er en gammel Præstegaard fra arilds Tid, dend er en fri Præstegaard med ald sin Rettighed og rette Tilliggelser hvilke Svanninge Præster selff disponere over til deres Nødtørfftig Nytte og Brug, enten det er Jord, Eng, Skouff, Underskouff og Overskouff, Tørffveskiørt og Gierdsel; af Gaarden skattes ej som af Bøndergodtz ... Tiliggendet falder udi Skiffter udi Dalum Mark, Vestermark, Nørre Mark og Søkes Mark tilforn St. Olufs Mark. .... og Toffter ere to: Nørretofft og Søndertofft, en Mose med Tørffveskiørt og Gierdsel til Gierder og lidet Høe, en ringe Humle Hauge, en god Frugthaffve.

Præstens Jord er halfanden Gaards Grund, saa at hvor en heel Gaard haver 28 Allen Jord, haver Præsten 42 Allen forstaas udi Bredden. Jorden er kun Mager til Svanninge Bye, men mand kand ej beskrive hvor besverlig dend er

at dyrke idet mand skal overpløje de store Bierge. ... Høe kand affles aarlig 15 Læs. Foer er bart som foraarsages aff dend sande og stene Jord, som er udi dette Sogn, somme Tider kand det tilstrække somme Tider fattes, dog tiere til Bagslag end Forslag, tiere til Mangel end Overflod. Her er en skarp Egn..."

Præstens ejendom.

"Præstegaarden er kjøbt og af Mig indløst for 100 Rdl. da Jeg Anno 1682 udi Jesu Nafn blev Præst udi Svanninge Sogn og kom did. Saasom Jeg nu i siuff Aar efter hinanden haver bygget paa dend og haver sat Mig udi Bekostning hos Borger og Bønder for Tømmer og Tag og Arbejds Løn – ej beregnes Omkostning med Øl og Mad – er Svanninge Præstegaard vel saa god, at den kan være Værd 466 Rdl. 4 Mark. Mere har det kosted Mig, om alting nøje skulde beregnes."

Præsten fortæller videre, at han *"...udi den Norden Toft her ved Præstegaarden haver for faa Aar siden ladet bygge tvende Huse til fattige Folk for en liden Kiendelse som er en Ugedag der aff. De haver ej andet end en liden Kaalhauge, de giffver intet Landgilde, de haver intet at giffve aff."* Og vedrørende forpligtelsen til at yde underhold til enken efter sin formand i embedet slutter han med lakonisk at erklære: *"Jeg tog Enken og er med det samme fri for den Pension!"*.

*

HVAD PRÆSTEN iøvrigt fik ud af sin klage fremgår der ikke noget om i Svanninge Folkemindesamlings arkiva-

lier, hvorfra disse uddrag er hentet.

Af mindetavlen over sognets præster i kirkens våbenhus fremgår, at Hr. Hans Oluffson Tage anno 1693 blev afløst i embedet af Mathias L. Hoff. Ham var det, der i vide kredse på Fyn blev kendt for sine evner som djævlebesværger – men det er en helt anden historie.

Svanninge Præstegård. Foto ca. 1900

Om at spinde en ende

Af Johannes Ruben Hansen

I sin artikel trækker forfatteren tråde fra barndommens litteraturoplevelser på Byskolen til De Vestindiske Øer – og spinde en ende over livets mærkelige sammentræf.

Det må have været omkring 1930. Stedet er et lummervarmt klasseværelse i FAABORG MELLEM OG REAL-SKOLE – en højsommerdag.

C.A. havde anbragt sig strategisk godt med ryggen mod et af de store vinduer. Han var vor dansklærer i "Mellem". Vi kaldte ham "Fugle-Rasmussen" på grund af hans store interesse for at fotografere og skrive bøger om de vilde fugles liv og færden; han var også vor zoologi- og botaniklærer. Men nu havde han altså ansvaret for, at vi *"udenad"* skulle kunne citere nogle af dansk digtningens højdepunkter til eksamen.

Han rømmede sig på en speciel måde: "Johannes må vi høre dig i – DEN SIDSTE PARADE – værsgod!" Så – skulle man op at stå...

*"De sad – hvad Søfolk har Lov at gøre,
Naar Farten er endt, og Faren er omme
Og snakkede lunt inden Døre.*

De havde Krusene tomme.

*De var nok røget lidt uklar sammen,
Var bleven lidt ivrig og hed i Kammen;*

*De havde – helt sjældent blandt de
Kammerater –*

Haft en Disput om Soldater."

*

*" Og nu vil jeg sige det sidste Ord,
For jeg, skal I vide, var med om Bord,
Da hele Transporten forliste,
Og Damperen blev deres Kiste..... "*

"Ja, tak. Vil du fortsætte .... Karen Mette!"

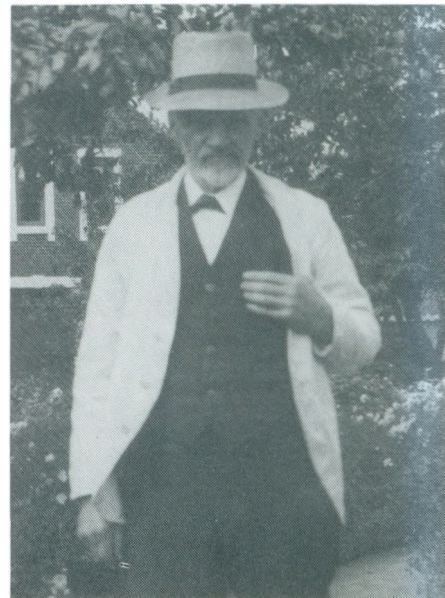
Her var det altså Holger Drachmanns berømte Epos om den skæbne, der havde ramt så mange af dem, der havde befaret de store have. Her var det en transport af soldater på den store hjuldamper. Måske var de på vej til vore – dengang – Vestindiske Øer på en af de månedlange rejser – her slået til vrag i et af de voldsomme tropiske uvejr, der ofte rasede. – Der opstår vilde tumulter, da det viser sig, at der kun er redningsbåde til besætningen. Råben og kampe, indtil de 200 soldaters oberst, en ung officer, med ro og myndighed holder sine folk tilbage og lader søfolkene ro bort – medens han med dragen sabel kommanderer:

"PRÆSENTER GEVÆR!"

Det var deres SIDSTE PARADE.

Om at bide en skrån og spinde en ende

Jeg har aldrig glemt dette digt. At læse dette var som at være på Thurø, moders fødeø, hos *"HERTHA-Hansen"*, som bedstefader blev kaldt efter et af de

"Hertha-Hansen"

skibe, han havde ført.

Sådan en sommerdag under det kæmpestore pæretræ ved havebordet, der var dækket op med kaffe og mormors berømte *"hjemmebagte"* – eller romtoddyer, sammen med sommetider 5-6 gode gamle venner, alle sømænd. – Der var saftvand til mig. – Sådan en dag, når man var færdig med kaffen og *"bynyt"*, var der tid til en ordentlig bid af *"Assens Smalskraa"* eller tid til at få ild i

snadderne. Der blev spyttet rigeligt, men aldrig – hverken inde eller ude – ved siden af de fremsatte spytebakker med mønsterklippede papirstykker og fint sand i. "Damerne" i huset "slog dem ud" og holdt dem rene og pudsede, så de strålede i sommersonen. De var af fint messing. *NU er de mine!* – Og – så blev der sandelig *"SPUNDET EN EN-DE"* – eller rettere sagt: *MANGE*.

Skulle der være nogen, der ikke ved det, så betyder dette altså to ting. Egentlig at udføre det arbejde som om bord på alle de gamle sejlskibe faktisk var helt *"ENDELØST"*. Næmlig i alle ledige stunder i en vagt at skulle reparere, udskifte og især plejse alt det meget tovværk, der i den stående og løbende rigning skulle være til at stole på, samt at lappe på de enorme sejlaraler. For alle de ældre – ren rutine. Men så kunne man sidde og mindes mange dramatiske oplevelser til søs – og i havn på landlov i alverdens havneknejer – og samtidig *"optære"* de nye, unge gutter ved at fortælle løs. Populært sagt: *MAN KUNNE JO SPINDE EN ENDE*. Selvfølgelig uden at trække for meget fra!

DET havde Drachmann sandelig også lært. Vel, måske nok imellem fiskere og søfolk under hans mange ophold på hans kære Skagen. Hvad han nåede i sine 62 år, der sluttede i 1908, er sandelig ikke småting. Tænk på: *"DER VAR ENGANG"* med *MIDSOM-MERVISEN!*

Lige lystigt svang han digterhatten og et utal af bægere med gode vine.

Personligt vil jeg sende en tak til Drachmann – som jeg også har gjort

ved at besøge hans grav på Skagens Gren – for hans hjælp, når der skulle vaskes, sæbes og stryges limfarve på et sodet loft, så det stod jomfrueligt hvidt igen.

. De lange, bløde tag med den store kost passede særdeles fint til de rullende rytmer – som jeg, og viser det sig heller ikke mine klassekammerater, ikke har kunnet glemme:

"Og Søen slog Lønning og Luger ind, og våde vi blev til det bare Skind. Maskinrummet fyldtes, og Kedlen blev kold, og skibet trak vand som et sold..."

"Undskyld, jeg håber, du er sikker, lad os nu høre lidt af Blicher!"

Men for ikke at slide det gode rytmespil op, kan man da også mindes vor anden, i Realen meget populære dansk-lærer. Det var Otto Andersen. Han *KUNNE* blive besat af et mægtigt raseri, men ellers var han yderst charmerende – både i væremåde og i tiltale til vi svedende "Realister". Som f.eks.:

"Undskyld, jeg håber, du er sikker, lad os nu høre lidt – af Blicher."

Vi holder os til havet:

"Der blæste en Storm udi Kattegat, de Bølger, de ginge så høje.

Saa mangen stolt Sømand den samme Nat – for sidste Gang lukked sit Øje..."

Og SØREN KANNE nåede at ride til havs og redde de skibbrudne søfolk, at blive begravet ved Ålsø Kirke sammen med PRÆSTEN I VEJLBY, Søren Quist, samt få sin mindstøtte på kirkegården. !! – – Så slog KLOKKETÅR-NET sine 12 rungende slag. Andersen greb sin elegante Malagastok – som han

også brugte til at sprede drenge, der sloges i frikvarteret – og gik ned på "Færggården" for at spise sin frokost. Han var ungkarl og røg store cigarer med mavebælte. De "gifte" røg kun små cerutter. Kantoren røg pipe, når han gik pladsvagt – i lærredssko.

For 25 øre slik i Zahles butik

Jeg spiste min medbragte mad i en fart. – Og så ud af porten til Østergade .... til venstre ... og 5 trin ned i kælderen, hvor PETER ZAHLE stod bag disken. DET var en dejlig slikbutik. Mine lomme penge var sparsomme. – Sommetider *MÅ* jeg have været i mors tallerkenrække. Vi købte af det knas, vi fik mest af "for 25 øre". Gamle ZAHLE, faderen, sad henne i halvmørket – med blød hat og lang, grå kittel – og spillede skak med sig selv på et meget lille bræt. Han så meget "jødisk" ud. Han ejede et stort hus skråt overfor med billige værelser til udlejning. *"Logement"*, sagde han.

Her nede i den populære butik – med al slags tobak og cigaretter *"for voksne"*, et par kasser appelsiner og bananer – holdt drengene til. Pigerne gik over til Fru Johansens fine slikbutik på den anden side, på hjørnet ved Jomfrulågen – op ad trappen.

Ud i "den blå" med plads til to + klap

Peter var en af "vore". Vi så op til ham. Ikke fordi han var ret høj; men han var da voksen, gik med jakkesæt, og nogen sagde endda, at han havde fået et KØREKORT. Der var ikke mange dengang i tyverne, der

ikke med "sportsligt" udseende. Som den Holger I.C.O., den store installatør Jensens søn på Banegårdspladsen, i middagspausen – der var på halvanden time – langsomt kørte op og ned ad Østergade i. Mange gange med den lille Eli barber ved siden – han var byens bedste gymnast og meget populær – iført store smil og cigaretter.

I DEN BLÅ med plads til 2 + klap og kalesche! Ligesom den absolut mest kendte – tilhørende den legendariske kreaturhandler Rasmussen, en broder til den ligeså kendte biografdirektør Rasmussen. Men hvor denne var middelstor, slank og utrolig væver, så var broderen stor, nærmest imponant, flot og i besiddelse af eminente talegaver. Han var kendt overalt under "kælenavnet" COR-DOSA.

Frisk luft

En dag i kælderen var Peter tydeligt mærket af en voldsom oplevelse .... "hvad er der dog sket?" .. Peter hev en ny – gratis – cigaret op af lommen, tog et ordentligt hiv og fortalte:

"Jo, jeg var en tur i Svendborg i aftes med Cordosa – dejlig vogn. Selvfølgelig var vi også på "Casanova" – hos Sørensens. Da vi så rullede hjemad, så går bommene ned for nattoget til Odense.

Jeg råber: "Brems dog for fanden!" Cordosa råber også: "Ingen bremsere du – ned i bunden – ingen bremsere!!!" Og vi ned – og ryger over med fuldt knald.

BANG sagde det, det var kaleschen, der røg af.

Ledvogteren skreg selvfølgelig efter os. – Cordosa havde ikke sluppet rattet,

han kom op at sidde. "Hørte du ham – hørte du? Jamen dog, han må s'gu da vide, at FRISK LUFT – du gamle – frisk luft er sundt. Åh! så sundt!!!"

Så trådte han til på speederen – resten af kaleschen røg af; – men vi kom da godt hjem....."

Da Røssels hund fik blikdåser i halen

Gamle Zahle var sommetider meget stolt. Han havde haft besøg af sin fætter, sagde han. Det var den navnkundige konsejlpræsident C.T.Zahle, vel den mest fremtrædende politiker de første 20 år i dette århundrede. Som bekendt radikal. Alting forandrede sig inden- og udenrigsk. Længe havde de konservative med Estrup i spidsen regeret uden om de andre partier ved hjælp af de berygtede provisorielove – håndhævede nedadtil af det meget omtalte gendarmekorps "DE BLÅ" efter uniformerne. Kendte i Faaborg for affæren med "Carl Tobak". Desuden var der de to unge malere Jørgen og Niels, der var brødre til famor. De havde fanget den stedlige gendarmefofficer Røssels store bidske hund og bundet nogle blikdåser i halen på den. De blev eftersøgte med dusør, men blev aldrig opdagede.

Systemskiftet og De Vestindiske Øer

Nu kom SYSTEMSKIFTET, hvor det nye Venstre sammen med Socialdemokratiet og De Radikale under Zahle enedes om igen at indføre parlamentariske tilstande. Store afgørelser stod for døren. Der var f.eks. det siden 1800-tallet stadig mere og mere omstridte spørgsmål om salget af vore 3 såkaldte VESTINDISKE ØER, Sct. Thomas, Sct.

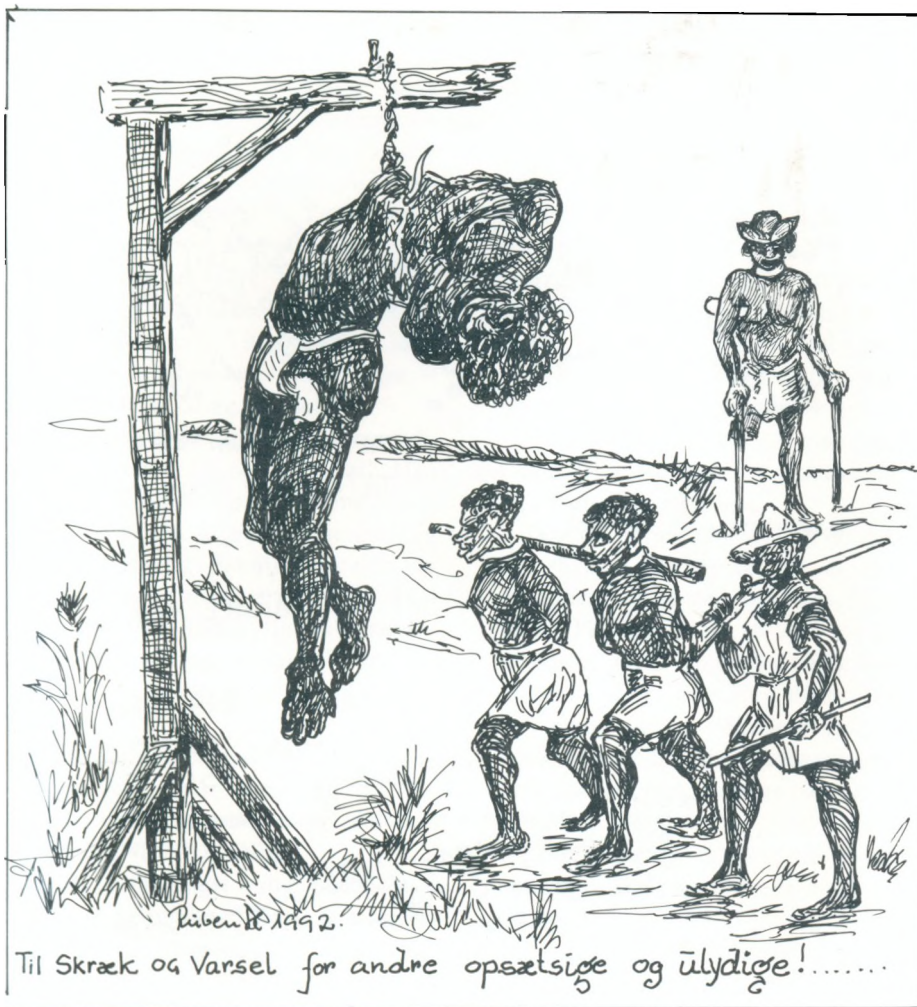

Croix og Sct. Jan. Disse øer havde i mere end 250 år bragt Danmark både uhyre indtægter på grund af det billige negerslaveri, og – efter dets ophør – voldsomme udgifter. Øernes oprindelige naturrigdomme med dyrkning af bomuld, majs og især kaffe var nu blevet helt urentable. Dertil kom krige, sørveri, voldsomme naturkatastrofer og adskillige blodige slaveoprør.

For 25 mill. dollars øer til salg

Nu skrev man 1916 – verdenskrigen 1914–18 var over os. Så sent som i 1915 måtte vi sende vor største og stærkeste krydser VALKYRIEN med 26 kanoner og 230 mand derved for at

dæmpe den oprørsstemning, der herskede mellem de mange fattige negere, der nu skulle tjene til livets ophold ved eget lønnet arbejde; men ingen steder kunne finde noget i de hendøende virksomheder og derfor begyndte at genere de hvide på alle mulige fornærmende måder. I 1916 meldte U.S.A. sig som

køber. Beløbet var 25 millioner dollars.

Jeg kunne tænke mig, at den praktiske Zahle har holdt møde med I.C.Christensen, Stauning og Borgbjerg, der var meget for salg nu, og sagt:

"Nu har vi døjet med de øer siden den der bagersøn fra Helsingør, Jørgen Iversen, fik lov af Christian den 5. til at

sejle til Vestindien, hugge en øde ø – Sct. Thomas – anlægge en stor plantage og kalde sig for guvernør. Det var i 1672. MEN det var dumt af ham 10 år senere at rejse hjem, gifte sig med Margrethe og hente over 100 tugthusfanger for at få gratis arbejdskraft – og tage en tysker til bådsmænd. Sejle i 3 måneder og kun nå til Kanalen. SELV-FØLGELIG gjorde de mytteri. Smed Iversen i havet, for at drukne sammen med sin nyfødte datter. Konen beholdt de til at voldtage; men de navigerede så dårligt, at de strandede i Sverige. Ni af oprørerne kom til Danmark og blev behørigt knæbet med gloende tænger og fik hænderne skåret af. Radbrækkede blev de lagt på hjul og stejle – med hænderne sømmede på, så intet gik til spilde. Herefter giftede enken sig med sin plantagebestyrer, som døde, hvorpå hun tog hjem til København – og giftede sig igen. En stærk dame." – "Men" sagde, Hr. Zahle, "nu bør vi finde en ende på vort kolonieventyr. Vi har verdenskrig, men endnu kan vi hævde vor neutralitet – vi har et godt diplomati og en nogenlunde stærk og vel udrustet hær. Forresten! En af vore gode soldater, der nu har været indkaldt til Sikringsstyrken 4 eller 5 gange er også en bager. Peder Antoni Hansen hedder han, han bor i Svanninge Sogn. Jeg ser, at han i 1912 blev gift med Laura Kathinka Hansen fra Thurø. Hendes far har gjort så mange farlige rejser som skipper til England og er hidtil sluppet fra tyskerne – og nu den 12. februar har de fået en søn. De har kaldt ham Johannes. De synes nok, at han er en åbenbaring! – Nu foreslår jeg, at vi får

lov af Landstinget til at foretage Danmarks første Folkeafstemning om salg af de øer. Og så sætte nogen af pengene hen, så der kan blive lidt pension til drengen."

Og det gjorde de så.

Der var godt nok kun een stemme mere i flertallet for at holde afstemningen afstemningen; men den 15. december 1916 stemte 383.694 for og 157.596 imod salget. Det var ingen stor interesse; men U.S.A. sendte pengene, og så var øerne deres fra 31. marts 1917.

- Så har vi da 75 års jubilæum i år for afstemning og salg - og sagde ja! Stemte om EF - og sagde nej!

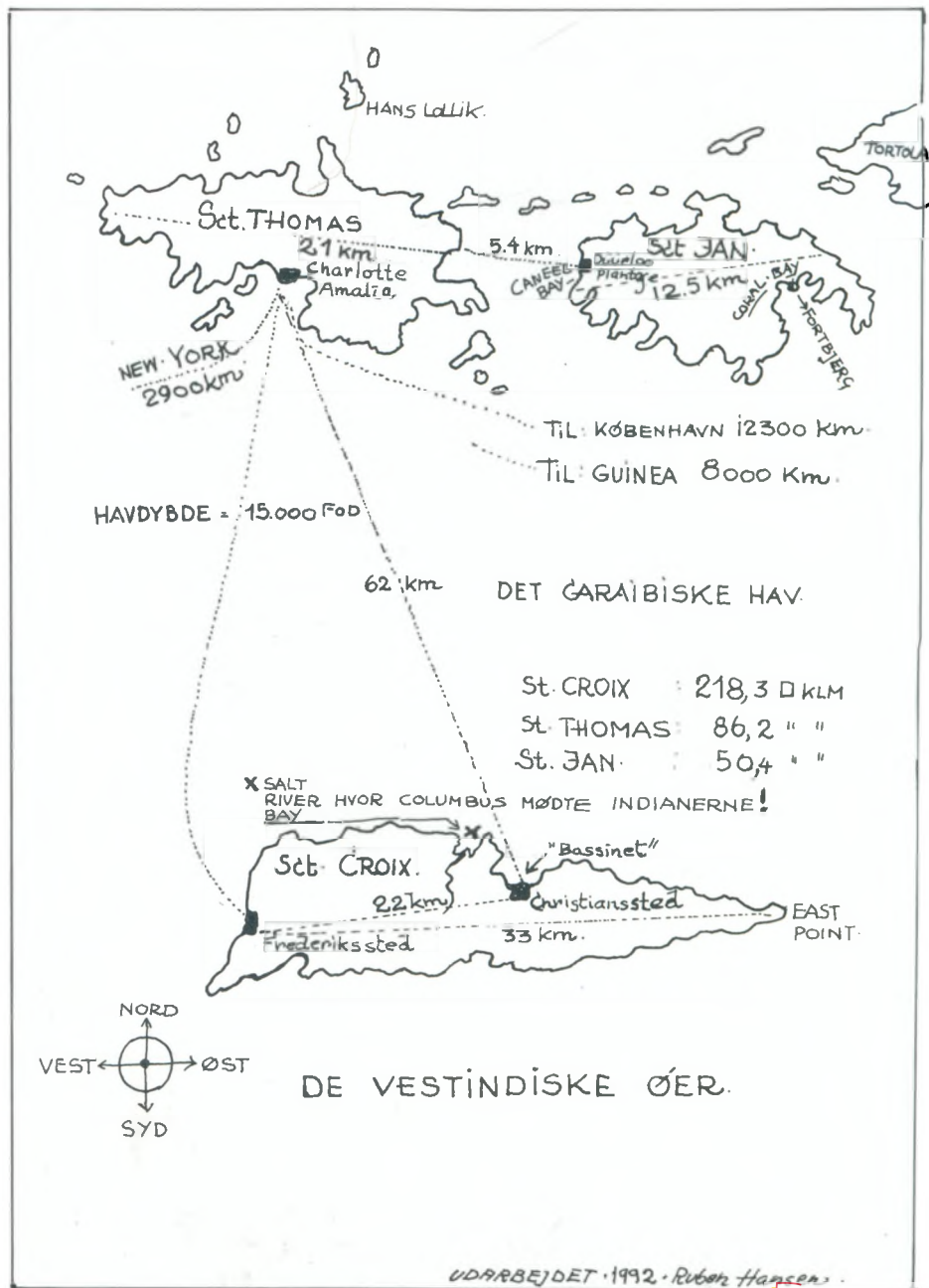
Mindedes Columbus, der skal have fundet øerne for 500 år siden, slået indbyggerne ihjel - og der ude fra skaffet os kaffe, tobak og kønssygdomme

*

Peter Zahle blev gift med sin Karen, flyttede til Falsled og blev træindustriarbejder. Senere viste det sig, at hans fader havde arvet og gemt i stakkevis af interessante dagbøger, som fætter, konsejlspræsident Zahle, havde ført. De blev afhentet i triumf af folk fra Rigsarkivet.

Der er langt fra orgelet i Notre Dame i Paris til Carl Clausens harmonium

Han boede i Kirkegyden nr.6 i Østerby, Carl Clausen, og han var træskomand i min barndom og ungdom. Han var "indvandret" fra Faaborg og gift med Maren oppe fra Radby. Han røgede også flæsk til nogen fortrydelse for ølbryggeren i byen, som også var røger. Men Carl havde da så meget godt træaffald fra "skoproduktionen" - "tillægs-

gevinst", sagde Carl. Deres hjem var et af de mange små, beskedne men solide fra den tid. Carl hørte om ikke til "originalerne", så dog til de mere særprægede beboere i vor lille by. Han var stor – ret kraftig – med overskæg. Altid ren og pæn i gult lærredstøj og i værkstedet med stort forklæde. Han talte med rungende stemme et mere "dannet" sprog end det bredeste fynske. Der var altid en ting, der optog ham. Tit afsluttedes hans kommentar med ordene: *"Ork, ja, ja – Orm i Hvi'kåli! Skæg og Ballade!"*

En af mine gode venner var hans nabosøn. Vi var velkomne hos Carl. Han var meget underholdende, mente vi.

Han havde som sagt et harmonium og holdt selvfølgelig Familiejournalen og demonstrerede for os, at nu kunne ALLE spille efter bladets "mirakelnoder". Han brugte vel ungefær en halv time på et vers af *"Sol er oppe...."* Der var gang i bælgene.

De havde mange gudelige bøger, salmebøger osv. Talte begge en del om religion. OG Carl talte en hel del om: DE VESTINDISKE ØER!!

Nu er de forlængst borte; men Svaninge Folkemindesamling arvede en mængde gode ting, som en flink datter forærede den. Carl må have læst meget – og forskelligt. Et klenodie er et kort over Det gamle Israel, stukket her på Fyn i 1843 efter et kort i Luthers første Bibel!

Carl Clausen havde også flere bøger om Brødremenigheden – Herrnhuterne, som stammer fra Bøhmen. Under Christian V fik de oprettet en dansk menighed, som netop her på Sydfyn fik et af sine gode områder med stærke

fortalere som pastor MYGIND i Dre-slette Kirke under Hagenskov og pastorerne Clausen og især Leth, fader og søn, alle her i Svaninge Kirke. Den sidste også leder af det første sogneforstanderskab 1842 her i sognet. Af Carl Clausens bøger om Brødremenigheden ses det, at to af dens medlemmer, tyskere, blev sendt til vore Vestindiske Øer. Man havde her en stivnet statskirke. Hos negrene – slaverne, der jo var langt den største del af befolkningen, trivedes mest den medbragte kult fra Anomanegrerne. Her fra var negrene i stort tal blevet købt af slavehandlere og eksporteret til øerne.

Det var et meget stolt og krigerisk folk, hvilket jo viste sig ved, at det var dem, der ved givne lejligheder gjorde oprør. Plantageejerne så også en fare i at kristne dem. De skulle nødig tro, at de skulle blive "lige" med deres "blanke" hvide herrer. Missionærerne, der kom med alt for "frie" udlægninger af skriften, blev overfaldet og deres lokaler smadrede af farmerne. Indtil man opdagede, at for Herrnhuterne var en greve en greve, en farmer en farmer og en slave en slave – både før og efter døden. Så voksede Brødremenigheden derude til næsten 6000, og det var mange. Dette interesserede altså også vor gode træskomand.

Gad vist, om han har taget en udflugt til Christiansfeld, der jo blev vore Brødremenighedens største bastion.

Derimod var han jo godt kendt i Faaborg. Han har nok som så mange andre, der har ærinde i vor lille skønne by, gået en tur i de hyggelige gader og glædet sig, særligt måske en dag, hvor

skønne gamle træskibe – som i flere århundreder – stod fjorden ind.– Idag i glitrende sol med glade turister. Førhen med lasterne fyldte med varer fra den hele verden til de gamle købmandshuse med de store navne: Ploug, Hempel, Voigt, Lagoni og Poul Kinafarer. De der lod rejse mange af vore smukke bygninger og magasiner.

Bag dette de utallige modige sømænd, de fleste navnløse og glemte.

Heldigvis satte enkelte sig spor. Som den gæve skipper HANS JENSEN, født i Faaborg, men bosat det meste af sit lange, flittige liv i Faldsled. Han har efterladt sig det fineste minde med sine af mange skattede optegnelser om den lille bys gårde, huse og beboere gennem 1800-årene, foruden mange lokale digte og fortællinger.

Her må det være på sin plads at fremdrage et brev, velvilligt givet vor samling af fru Inge Andersen, Østerby – et oldebarn af Hans Jensen. Originalbrevet er med gotisk skrift og lyder på nudansk:

"Vestende paa Sct. Croix 26. Maj 1835. Kære Forældre og Søkendel! Da Kaptajn ØRISMUS afseiler herfra i Morgen til København, sender jeg Brev med ham Hjem, hvilket er mig en Fornøjelse. Vi har begyndt i Dag af lade og bliver vist nok færdige om 14 Dage. Her er ikke saa godt at faae Last om Bord som i Basen, her slaar en slem Dynning paa Landet; omdenskjøndt Vinden altid kommer fra Landet. Vi maae have Agterenden til paa Baaden ved Broen og tage Sukkerfadene ind i "Skryvstige" for her er ingen Vibbe, – vi ligger ikke langt fra Landet paa en

en 50 Favne længere ude er ingen Bund at faae, saa vi maae se at holde os fast. Kaffe og Sokker er meget dyr her, saa jeg troer ikke, jeg faar noget med hjem – da vi gjør saa kort en Rejse. Vi er alle friske og sunde her om Bord samt paa alle Skibene, som ligger her. Nu vil jeg ønske af mit Hjerte, at dette Brev motte træffe eder alle ved Sundhed og Helsen, og at vi igjen maae samles Alle med Fornøjelse – hels al Familie og Venner fra mig HANS JENSEN + jeg har skreven engang med Capt. LOM-MERMAND som jeg haaber I haver bekommet." (Her er tegnet et to-mastet skib for fulde sejl.)

Den skipper tager roligt på tingene. Han indlader ved Vestenden ved Frederikssted. Ikke i hovedbyen Christianssted, som havde den gode naturhavn "Bassinet". Da sproget på øerne fra englændertiden var engelsk, sagde man "the base", som for Jensen bliver: BÅSEN. Man udbragte også på engelsk de utallige skåler ved de utallige fester med fin mad og bal i de rige herskende kredse, og altid en drukket ud for: "MORE RAIN FOR SCT CROIX". Den var jo hovedøen for dyrkning af sukkerør, kaffe og majs. Man sagde også: "Der hænger guld ved hvert eneste sukkerrør!" Man burde måske i år drikke en "Brøndum" for "Mere regn på Fyn"?

På Sct. Thomas lå hovedbyen Charlotte Amalie, i 1837 med 11.000 indbyggere. Det var den største danske by uden for hovedstaden! Den blev den vigtigste handels-transitby for skibsfarten på Vestindien.

*Falsled Kro, da vejen gik venstre om – til Havnen.
På Reden: Skonnerten VALDEMAR SEJR*

Da der stod BAY-RHUM på karlekammeret

Vel hjemme i den smukke by bag Faldsled Kro har Hans Jensen kunnet spinde mangen en god ende om sine oplevelser. Der skete mange voldsomme ting derude. Begivenheder som man kunne berette om i kroens stærkt søgte skænkestue, hvor hjemmевærende søfolk og bønderne – for en stor dels vedkommende nær familie – mødtes og udvekslede oplevelser. – Ganske som hos Drachmann!!

Kroen var centrum for storhandel, især eksport af korn. Når der var skibslejlighed fra havnen, kunne man se vogne tungt læssede med korn holde i række helt om til Damsboskoven. –

Købmandsbutik havde man også. Man importerede rom og sukker til toddyerne – og fra den berømte apoteker Riise på Sct. Croix store mængder af "RIISES BAY-RHUM" til god pleje af håret og de store skæg. Jeg mener at kunne huske det stående på enkelte karlekamre – hos de mest charmerende karle i byen.

Det anvendtes sikkert også af den berømte generalguvernør von Scholten på ØERNE. Mon ikke skipperen har fortalt om afsløringen af den uhyggelige opstand, der var planlagt i garnisonen, netop på den tid han arbejdede med sin "Skrævestage" og sine sukkerfæde? Den berømte orlogsbrig "ØRNEN" under marinekapitajn IRMINGER var heldigvis som altid på pletten. Man fik afsløret

planen om at overfalde de rige ved en af guvernørens bragende fester og fratage dem alle værdigenstande og penge og derefter sejle på sørøveri.

Over 100 fordrukne og uheldige elementer imellem soldaterne blev fragtet hjem på "ØRNEN" til straf i Danmark.

Fra Illumø til villa "Niben"

Ovre fra Illumø i Helnæsbugten drog mange søfolk ud på de syv have. Derfra kom også mange berømte skibsbyggere, der havde antaget navnet ILLUM. Også redere og handelsfolk – som f.eks. A.C.Illum, grundlæggeren af det store handelshus i København. Spor satte også skipper Peter Nielsen Illum, netop i år mindet ved udgivelsen af den dagbog, han førte fra 1822 til 1893, da pennen næsten faldt ham af hånden. En af Byhistorisk Arkivs klenodier til glæde for interesserede i søfartshistorie. Han satte også et smukt spor i vor lokale kultur – i malerkunsten – ved at blive bedstefar til vor prægtige Fynbomaler JENS BIRKHOLM, der lod bygge villa "NIBEN" her ude i Svanninge Sogn.

Med Hans Hansen til Sct. Croix
 NAVIGARE NECESSE EST –
 VIVERE NON NECESSE.
 AT SEJLE ER NØDVENDIGT –
 AT LEVE ER IKKE NØDVENDIGT
 sagde Pompejus, da han skulle fragte kom til Rom i uvej. Det kunne HANS CHRISTIAN HANSEN have sagt på sønderjysk! Han var født 12. maj 1856. I Ketting på Als. MEN: Han ville ikke i tysk tjeneste, så han sejlede over til Lyø, meldte sig til lægdsrullen som fisker. Han blev dansk marinegast og

*Orlogsmatros Hans Christian Hansen
 12.5.1856 – 10.11.1947*

kom med på korvetten DAGMARs berømte togt 1879 til Vestindien. Igen havde der været voldsomme tumulter. Det var under GARDE som guvernør, at man året før med voldsomme midler og hjælp fra andre landes flåder havde måttet nedkæmpe store oprør mellem de nu frie Sorte. Det begyndte på Sct. Croix, på en "skiftedag", hvor de store flokke af landarbejdere, der nu måtte sørge for sig selv, drak sig sanseløse og begyndte at brænde plantagerne af og myrde ejerne. Med lånte geværer, frivillige og matroser fik Garde kvalt mytteriet. Nu blev DAGMAR sendt derud – for første gang i øernes historie med en kongelig person om bord, det var Christian den 9.'s søn Valdemar, der var marineløjtnant. Og dertil var også Hans Rasmussen "Skovsbo"s bedstefar HANS

CHRISTIAN HANSEN med!

Nu vendte stemningen. Ifølge "ILLUSTRERET TIDENDE" modtog over 10.000 mennesker med danske flag og med jubel korvettens ankomst. Store fester med fyrværkeri afholdtes på alle øerne. Det dæmpede også meget på uroen at se den store korvet med de mange skudklare kanoner! – En stor oplevelse for Christian Hansen, der førte dagbog. Da han kom hjem giftede han sig med Gjertrud Jørgensdatter fra Lyø, boede en tid i "Kukkerhuset", drog senere til Faaborg, hvor han fik et husmandsbrug. Han byggede pramme, som han solgte på Lyø. Så gik det sådan, at han måtte rømme sit brug. Det skulle nedbrydes, for nu skulle Faaborg Stadion netop ligge der. Efter en tid i det smukke gamle hus på hjørnet ved Assenskorsvejen, og efter sin kones død, boede han hos Maren Hastrup, indtil han den meget stoute mand, 92 år gammel, blev kaldt til DEN SIDSTE PARADE.

Om hvordan et sæt Drachmann møbler havnede i min have

Men ikke alle syntes om de lange rejser, de ville hellere leve livet i vor lille by. En pryd for byen er den fint restaurerede Kannevorff'ske Gård. Med hovedbygningen som pastoren, der gav den sit navn, fik den rejst i 1770. Sin store tid fik den som købmandsgård, da agent JOHAN CHRISTOFFER VOIGT arvede den og i 1806, i en meget urolig tid, fik opført de smukke bagbygninger. Broderen, Riborgs fader, havde arvet gården i Vestergade. På Torvet førtes stort hus. Herfra kunne chefen for de

indkvarterede Spanske Hjelpeetropper, som havde sit kvarter her, modtage sine rytteres parader uden for på Torvet. Krigen gav jo også afbrydelse i storhandelen, men så klarede man sig med Østersøhandelen og en enorm smuglervirksomhed. Især hos POUL KINAFARER, i den meget store købmandsgård på Torvet, blev der kørt store mængder bagud, som forsvandt ad Grønnegade.

I dette århundrede blev Kanneworffs gård overtaget af 2 driftige brødre Axel og Laurits Nielsen sammen med deres 2 søstre, de var fra Thurø – og morsomt, hvad altid gav gratis kaffe hos dem – skolekammerater til min mor! De fik ansat en ung, flittig gårdskarl. Han stammede fra Avernakø. Kort efter blev han udskrevet til soldat på – DE VESTINDISKE ØER. Men han havde fået ø nok, så han "købte" sig fri fra militærtjeneste, fik en "Stillingsmand".

Dog, han lånte en uniform og blev fotograferet i en ganske militær attitude. Han beholdt stillingen i 36 år hos "Brødrene", blev chauffør, da man købte lastbiler, og slæbte tusinder tons af korn og foderstoffer op og ned ad stiger i mange bøndergårde langt omkring.

Han brændte også den gode kaffe – "BYENS BEDSTE". Hvorfor CHRISTIAN ANDREASEN, købmanden i Klostergade, selvfølgelig reklamerede med "BYENS NÆSTBEDSTE KAFFE". Ved Faaborgs 700 års jubilæum har der nok været brændt meget kaffe. Rasmus Pedersen, som chaufføren hed, fik alligevel tid til at løfte tandlæge MOSES femårige søn Jørgen, som var i

Et sæt Drachmann-havemøbler

garderuniform, op, så han kunne overrække dronning Alexandrine en fin buket.

Da Rasmus Pedersen trak sig tilbage "arvede" han efter en gammel kommandersergent, der boede i gården, en jaket og 20 kr, og fra firmaet Nielsen pudsigt nok et sæt DRACHMANN HAVE-MØBLER, som hans datter senere arvede. Jeg har prøvet med stor ærbødighed at restaurere dem. De står nu i VORES have. – DET VAR NOK EN ENDE AT SPINDE .....

Splejsning af endnu et knob

Men jeg synes ikke om at splejse det sidste knob uden at mindes en meget markant person. En af de stærke saltvandsfolk. Han der oplevede det virkeligt store oprør i Vestindien som chef på omtalte orlogsmænd ØRNEN, nemlig

kommandør CARL IRMINGER. Han der blev så ophidset over ikke at måtte nedkæmpe de Sorte, der hærgede på hele Sct. Croix, med sine kanoner og sit kampklare mandskab – at han gik til sengs i sit hus over for residenspalæet. Her hvor von Scholten modsatte sig mere kamp og i stedet red de 4 mile til Frederiksstad og proklamerede negrenes frihed, og derefter red tilbage og gled af hesten med en hjerneblødning. Det var i året 1849, en voldsom tid for Danmark – også med oprøret i Slesvig.

Hvordan kommandør Irminger kom til Frederiksgave på Fyn.

Meget betaget er jeg af det "kildeskrift", Irminger efterlod sig, hvori han giver en meget personlig beskrivelse af kong Frederik den 7., som han kom utroligt nær, da Frederik den 6. ud-

nævnte ham til personlig adjutant hos kronprinsen. De fik oplevelser sammen, som jeg finder så nære, at de er lokale!

Irminger fortæller om frierfærden til Strelitz, hvor Frederik skal forloves med prinsesse Mariane Caroline Charlotte. De bliver gift 10. juni 1841. Det nævnes, at brudgommen i 1832 vejede 131 pund – nu vejer han 224 pund. Det forbavser ikke adjutanten, der hver dag ser ham begynde med at spise en hel kylling og slikke alle ben meget omhyggeligt. Af tænder havde han meget få, og de var dårlige og sorte. Irminger beretter om, at prinsen på sin bryllupsnat gik op og ned ad gulvet med tandpine. Det samme havde været tilfældet, da han blev gift 1. gang med Frederik den 6.'s datter Vilhelmine. I begge tilfælde holdt tandpine ham væk fra brudens leje.

En dag ved sommertid året 1845 kunne man træffe Prinsen og Irminger på en bænk, på en høj ved FREDERIKSGAVE, som det hed dengang. Frederik var blevet nærmest forvist til Fyn, med titel GVERNØR. Han havde bolig i Odense, men havde fået gården her af Staten til sommerresidens, da han her bedre kunne dyrke sin store interesse: at grave gravhøje ud og drikke meget punch, mens han så til.

Nu sad han mange timer og spejdede efter dampskibet ÆGIR, der skulle komme med Prinsesessen til Assens. Næsten hver dag stod karetan klar til at hente hende. Hun kom aldrig mere. Så blev der sendt bud efter LOUISE RAS-

MUSSEN, som hurtigt arriverede og blev installeret i et meget smukt bindingsværkshus i nærheden. For få år siden blev det købt af JØRGEN HOLM, vor lokale såkaldte "byggematador", der ved en grundig renovering og restaurering fandt gamle "Faaborg-aviser" fra grevinde Danners tid.

Da Frederiksgave blev til Hagenskov

Vi forlader de ventende på bænken. Måske sidder Britta Schall-Holberg der nu i det fine vejr og nyder udsigten.

Man kan køre til Dreslette Kirke og beundre den smukke mindestøtte, tegnet af den berømte WIEDEWELT og bestøttet af Frederiksgaves daværende ejer, NIELS RYDBERG, og sat over hans unge, tidligt afdøde hustru. Rydberg, der var født i Salling i 1725, var med til at opleve den virkelig store del af "Den florissante periode", hvor verdenshalden nåede et højdepunkt, og han blev den førende storkøbmand i Danmark. Han arvede den fynske herregård efter sin svigerfar, og som konferensråd lod han 1775 den meget smukke hovedbygning opføre, landbruget forbedre og Jens Juel male det berømte billede med sig selv sammen med sin søn og svigerdatter – og med det nye slot i baggrunden.

Så arvede sønnen, men Englænderkrigene slog ham ned, ruinerede ham, og Staten overtog gården. Rydberg fik dog lov til at bo på gården til Frederik den 7. kom til Fyn. Det bør bemærkes, at PREBEN SCHALL-HOLBERG ved sin overtagelse lod bygningerne istand

sætte og ved kongelig bevilling gav gården sit gamle navn HAGENSKOV igen.

Jeg fotograferer MINDESTØTTEN og forlader kirkegården, medens jeg tænker på Niels Rydberg, der lod indrette et observatorium i kirkens tårn. Den røde kirke ligger så højt og smukt i det dejlige fynske land.

Vææææers'good – søø-øde Laura!

Som sagt var det her, pastor Mygind talte Herrnhuternes sag. Mon han dog ikke skulle være i familie med den fru Mygind, som min mor i sine unge dage tjente hos i København? Grev Henrik Bille-Brahe-Selbye på Steensgaard kendte hende jo. Hun var forlovet med godsejer JOHAN KNUDSEN, der samlede netop den tids skønånder på sit gods BANGSBO ved Skagen. Her samledes ofte Herman Bang, Agnes Henningsen, Henrik Ipsen, Carl Ewald, Ove Rode, Gustaw Wied, Holger Drachmann og fru Betty Nansen – og så svang man bægrene til den lyse morgen. Moder mindedes tit Betty Nansen, der kom meget tit hos fru Mygind og med sin teaterstemme sagde: "Vææææers'goodood – søø-øde Laura! – her er flere biillet!", og så gik mor gratis i BETTY NANSEN TEATRET – meget ofte! Men så var kassen tom hos Johan Knudsen, og så skød han sig. Fru Mygind brød sammen, og grev Henrik kom og inviterede hende til at få nerverne i ro i et gammelt malerhus i den lille, stille by – – Millinge!

Peder Antoni Hansen med Johannes Ruben Hansen 1916.

Den ældste – det er mig .... Johannes

Inden for VESTERPORT i Faaborg havde bagermester BRUUN sin meget store forretning med mange ansatte – lærlinge, svende, kuske og damer i butikken. Han importerede smør fra Sibirien og tønder med sukkerrør fra Vestindien. Naboens datter, Erna Jørgensen, fik nogle at slikke på. Hun sagde de smagte dejligt. Hun blev så sød, at Jens Birkholm malede hende i hans røde kajak sammen med Marius Mikkelsens "Musse" – et af hans smukkeste billeder.

På den tid, greven inviterede fru Mygind til Millinge, blev Peder Anthoni Hansen udlært som bagersvend ved Bruun – med bowlerhat, høje flipper og cigar. På Millinge Station traf han Laura og bar hendes kurvekuffert til malerhuset.

Så giftede de sig 1912, byggede et nyt bageri, ØSTERBY BAGERI – og fik to børn. Den ældste – det er mig..... Johannes Ruben Hansen.

Kilder:

Inge Andersen. Østerbyvej 5: Oldefars Brev fra 1835.

P. Eilstrup og N.E.Boesgaard: "Fjernt fra Danmark". 1974.

Kay Larsen: Dansk Vestindien 1666–1917. 1928.

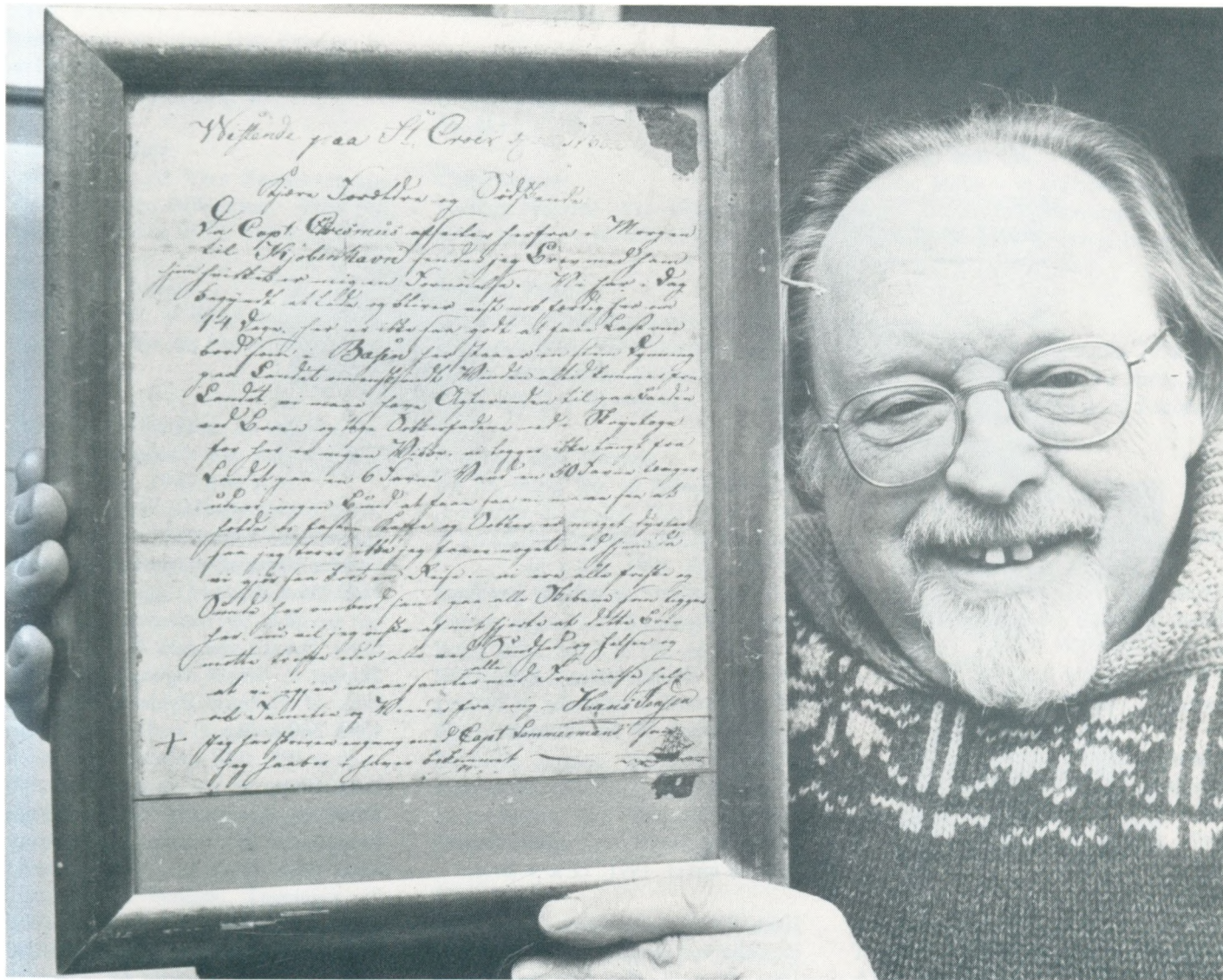
Kay Larsen: Guvernører, Residenter, Kommandanter og Chefer .... 1940.

Hakon Mielche: Tre små øer. 1939.

Hans Rasmussen, Rugagervej 12: Udklip fra Illustreret Tidende. 1879. Personlige oplysninger om Hans Christian Hansen.

EGNE NOTATER OG ERINDRINGER Gennem 76 år.

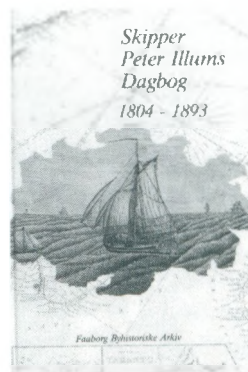

Johannes Ruben Hansen med uddrag af
Hans Jensens brev skrevet på *Sct. Croix*
den 26. maj 1835.

Litteratur

ved *Arne Stricker-Petersen*

Bøger.

Christensen, Jørgen F.:
Rundt til danske vandmøller. 1991. 142 s. ill. S. 58-59: *Kaleko Vandmølle*. S.59-60: *Grubbe Mølle*. S. 61: *Brahetrolleborg Mølle*.

Christensen, Kaj:
Brahetrolleborg Bibliotek 1842-6.marts 1992. Udg. af Faaborg Folkebibliotek. 1992. 19 s. ill.

Drostrup, Ole:
Kort over Faaborg - en bog om byens forvandling gennem 800 år. Udg. af Faaborg Kulturhistoriske Museer. 1992. 141 s. ill.

Estvad Petersen, Steen:
Kvalitet, tak. 1991. 112 s. ill. S. 8-9: *Bygherre og arkitekt (om Faaborg Museum)*.

Faaborg Boligforening 1942-1992:
Jubilæumsskrift i anledning af Faaborg Boligforenings 50 års jubilæum. 1992. 24 s. ill.

Faaborgs bymidte:
Trafik- og p-analyse, vejplan, omdannelse af torvet. 1991. 11 s. + tavler.

Hahn-Pedersen, Morten:
Fyrskibe ved Danmarks port mod vest. 1991. 64 s. ill. *Heri bl.a. om Rasmus Møllers værft i Faaborg*.

Home skole 1892-1992:
Skolens historie - historier fra skolen. 1992. 56 s. ill.

Illum, Peter:
Skipper P. Illums dagbog 1804-1893. Udg. af Faaborg Byhistoriske Arkiv 1992. 360 s. ill.

Kjær, Gitte:
Kunst og konserver: Glimt af Mads Rasmussens liv i Faaborg og København. 1991. 119 s. ill.

Limkilde, Svend:
Noget om farver og arkitektur. 1991. 47 s. ill. S. 34-36: *Faaborg Museum*.

Meisl, Karin:

Bondemaler og baron: Fritz Sybergs liv og billedverden. Udg. af Johannes Larsen Museet. 1992. 92 s. ill.

Rasmussen, Vera:

Fritz Syberg. Af Vera Rasmussen og Sven Havsteen-Mikkelsen. Udg. af Faaborg Museum 1992. 110 s. ill.

Skaef, Bent Hansen:

Gamle Fin. Ill. af Birgit Bjerre. 1990. 16. s. ill. *Eventyr om trolden Gamle Fin fra Finsbjerg.*

Voldsteder i Danmark: En vejviser.

Fyn med omliggende øer. Red. af Rikke Agnete Olsen. 1992. 160 s. ill. *S.91–111, 153: Sallinge herred (bl.a. om voldstederne Nakkebølle i Aastrup sogn, Kirkeskoven og Sorte Slot i Brahetrolleborg sogn, Grubbesholm i Svaninge sogn, Arreskov, Gl. Sollerup og Perdeholm i Ø. Hæsinge sogn.*

Zahle, Grete:

Peter Hansen: Hans liv og arbejde. Udg. af Faaborg Museum. 1991. 191 s. ill. *Udvidet, revideret og farveillustreret udgave af forfatterens bog fra 1984.*

Zeuthen, Georg:

I smuglernes tjeneste. Tegninger af Britta Sørensen. Udg. af Faaborg Kulturhistoriske Museer. 1991. 135 s. ill. *Børnebog der foregår i 1800-tallets Faaborg.*

Tidsskriftartikler.

Bryggergården:

(i: Fabrik og Bolig 1992. Nr. 1, s. 50–51, ill.)

Carl Petersen:

Faaborg Museum 1912–1915. (i: Skala 1990. Nr. 22, s. 22–27, ill.)

Fransen, Peter:

De fynske købstæders kamp om opland i perioden 1865–1920: Odense contra de fynske søkøbstæder. (i: Fortid og Nutid 1991. Hft. 2, s. 71–96, ill.)

Godsejer Else Petersen:

jeg har aldrig fået en fødselsdagsgave. (i: Familie-Journalen 1991. Nr. 51, s.25. ill.) *Godsejer Else Petersen, Nakkebølle.*

Grønbæk, Henrik:

Der var engang ... i Faaborg. (i: Mad & Bolig 1992. Nr. 3, s. 122–26, ill.) *Den gamle Gaard.*

Hjuler, Bo:

En barsk omgang: HK arbejdsplads i Nakkebølle Asylcenter. (i: HK Svendborg Afdelingsblad 1992. Nr. 1, s. 4–5, ill.)

Løth, Karen:

SID's familiesommerlejr. (i: Fagbladet 1992. Nr. 26, s. 8–9, ill.) *I Dyreborg 10.–19. juli 92.*

Olesen, Peter:

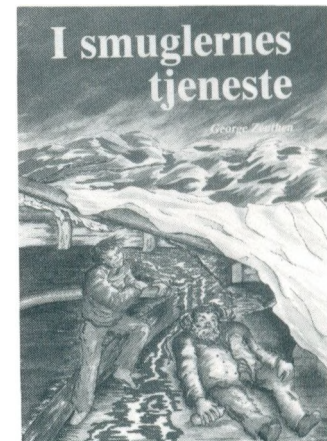
En gade i Faaborg: Idyllen lever i Bøjestræde. (i: Mad & Bolig 1992. Nr. 1, s. 64–66 ill.)

Varming, Jens Chr.:

Kaleko Mølle – et kulturhistorisk museum. Af Jens Chr. Varming og Anders Rehde Nielsen. (i: Bygning, by og land. 1992. Nr. 15, s. 6–7, ill.)

Werner, Beth:

Uden fast adresse. (i: Søndag 1992. Nr. 15, s. 34–36, ill.) *Hilda og Søren Kiørgaards skib Neerlandia i Faaborgs havn.*

Thorkild Knudsen Bagsidebilledet

Kunstmaleren Thorkild Knudsen, Strandvænget 6, Faaborg har udført årets bagsidebillede. Motivet er hentet fra malerens udsigt i villa "Ni-ben" i 1984.

Thorkild Knudsen fyldte 80 år den 17. august i år. *Stavn* ønsker hermed den markante Faaborg-kunstner tillykke.

I forbindelse med Thorkild Knudsens store retrospektive udstilling i KUNST-BYGNINGEN på Filsofgangen i Odense i 1978 skrev Kjeld Heltoft følgende:

"Thorkild Knudsens maleri er baseret på naturoplevelse og stor faglig viden. Han bygger sine billeder op på grundlag af talrige studier i marken, men syntesen af det sete udvindes i atelieret - en arbejdsform han mødte hos Kaj Ejstrup og Oluf Høst - kunstnere han fik et nært forhold til. Ud fra skitsernes antydninger skaber han en gennemarbejdet kunstnerisk helhed, der ved første øjekast kan ligne god gammeldags naturalisme, men som ved nærmere oplevelse viser sig at være en billedvision i realistisk dragt - en genskabt drøm. Denne dobbeltbundede poesi er en frugtbar hemmelighed i Thorkild Knudsens kunst og gøres visuel af en følsom og intelligent farvebehandling."

Data:

Thorkild Knudsen, født 1912 i Højrup, Fyn.

Uddannelse:

P. Rostrup Bøyesens malerskole 1932-33-34. Ferdnand Legers Malerskole 1938.

Medlem af:

Den fynske Forårsudstilling, formand siden 1954. Tidligere medlem af "Den Polykrome" i København.

Vigtigste udstillinger:

Fyns Stifts Kunstforenings udstilling i Odense 1932 (debut), gæst på Forårsudstillingen 1934-35-36, Kunstneres Efterårsudstilling 1947 og 49, Ferdnand Leger og hans elever Paris 1938, samt to andre udstillinger i Paris, talrige kunstforeninger og museer. Seneste udstilling: Konservergården i oktober 1992.

Dekorative opgaver bl.a.: Udsmykningen af aulaen i Svanninge Central-skole 1960 (for Albanifondet).

Artiklernes forfattere

Bodil Agertoft,
Eskemosegyden 20, Åstrup,
5600 Faaborg.

H.C.Andersen.
(Artikel fra V. Åby Folkemindesamling)

Johannes Ruben Hansen,
Østerbyvej 3, Millinge,
5600 Faaborg.

Anton Jørgensen,
Kildegårdsvej 4, Åstrup,
5600 Faaborg.

Knud Klausen Kristensen,
Gærupvej 12, Gærup,
5600 Faaborg.

Ruby Langaa-Jensen,
Banegårdspladsen 7,
5600 Faaborg.

Kaj Mehr,
Rallebæksgyden 19, Svanninge,
5600 Faaborg.

F. Th. Michaelsen,
Ludvigsmіндеvej 18, Haagerup,
5600 Faaborg.

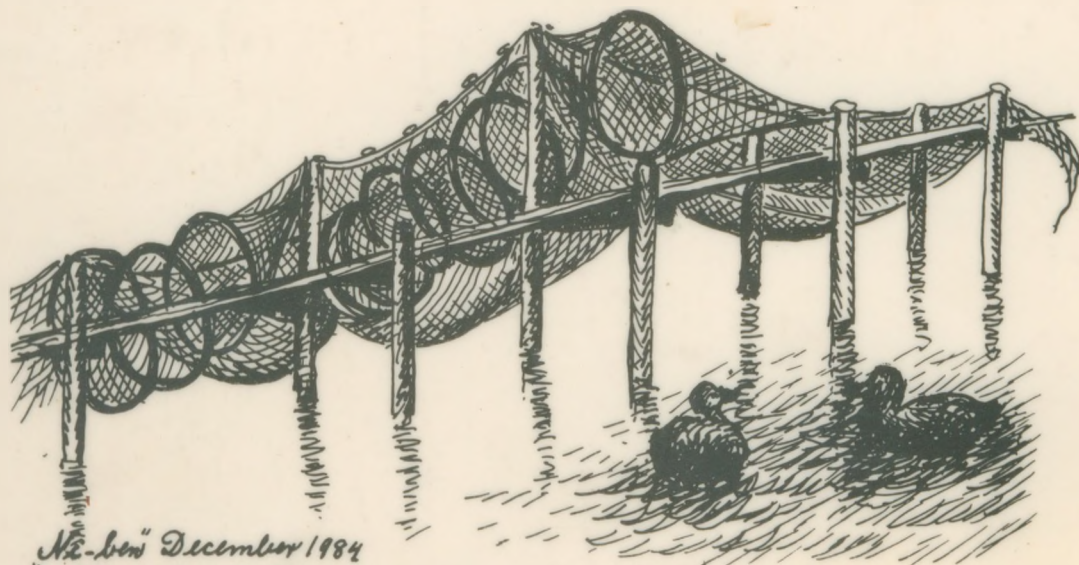
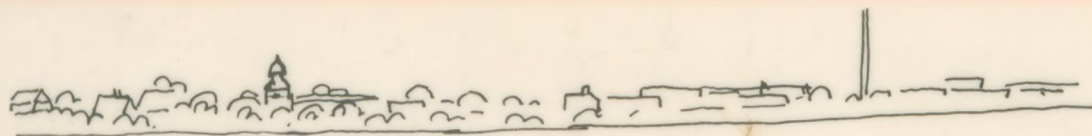
N.V. Næsselund Nielsen,
Toldertoften 7,
5600 Faaborg.

Børge Petersen,
Egevænget 3, Haastrup,
5600 Faaborg.

Bent Hansen Skaef,
Brahesvej 35, Svanninge,
5600 Faaborg.

Arne Stricker-Pedersen,
Parkvej 23,
5600 Faaborg.

*Forventningsfulde børn og voksne i
Grønnegade. Kongebesøget den 2.10.1906.*

*Næstø December 1984
Thorvald Knudsen.*

BIVET af: Horne Folkemindesamling · Svanninge Folkemindesamling · Brahetrolleborg Byhistoriske Arkiv · Faaborg Kulturhistoriske Museer · Brahetrolleborg · Haastrup Folkemindesamling · Vester-Aaby Folkemindesamling.